

A MAGYARORSZÁGI NÉPESSÉGFEJLŐDÉS FŐ IRÁNYAI ÉS KERETEI
2000 UTÁN³

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1981-1983-ban elkészítette az 1981-2001 közötti időszakra szóló népességelőreszámításokat (1). 1984-ben az Intézet kutatást indított a különösen hosszú távú népességfejlődés jellemzőinek, tendenciáinak, irányzatainak, összefüggésrendszerének vizsgálatára (2). 1986 elején az Intézet az újra meginduló és a 2000. éven túlnyúló hosszú távú tervezés igényeinek kielégítésére megkezdte az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások kidolgozását. Ez a munka 1987 májusában fejeződött be.

Tanulmányunkban a felsorolt, a jövőbeni népességfejlődéssel foglalkozó kutatások egészére, nagyrészt azonban az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások eredményeire (3) és az ezeket megalapozó 2021-en túlnyúló kutató-projekciókra (4) támaszkodunk, a szerzőknek a témakörben írt tanulmányait általánosságban, egyes vonatkozásokban pedig közvetlenül és konkrétan is felhasználjuk. Vizsgálódásunkat ebben a tanulmányban is a népesség fejlődése szempontjából legfontosabb demográfiai folyamatokra szűkítjük (termékenység, halandóság, népességstruktúra, népességszám). Így elemzésünket alapjaiban demográfiaiainak szánjuk és nem foglalkozunk a népességfejlődésből adódó különböző társadalmi-gazdasági hatások elemzésével.

A tanulmányban elsősorban az alábbi kérdéseket vizsgáljuk:

- hogyan alakulhat a népesség száma és struktúrája az ezredforduló utáni évtizedekben;

³ A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1987. január 28-ai, "Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások" című tudományos ülésen elhangzott és megvitatott előadás átdolgozott változata. Készült a Ts-3/3 "Népesedéspolitikai kutatások" OKKFT programhoz kapcsolódóan.

- az egyes demográfiai alapfolyamatok milyen mértékben és milyen súllyal befolyásolják az ezredforduló utáni népességfejlődést;
- milyen kapcsolat van az 1985-ig ténylegesen bekövetkezett, a 2000-ig jól előrelátható, és a 2000 után lehetséges népességfejlődés között.

A tanulmányban külön figyelmet fordítunk a hosszabb távú népességfejlődés bizonytalanságaira, és törekszünk arra, hogy a XXI. század első évtizedeiben lehetséges népességfejlődést, ennek elemzését a XX. századi népességfejlődéssel szorosan összekapcsolva vizsgáljuk, elsősorban a demográfiai átmenet elméletének keretében.

1. A különösen hosszú távú népességelőreszámítások általános jellemzői

Az utóbbi két-három évtizedben általános gyakorlat a demográfiai tudomány művelői között, hogy a 10-20 éves időtávra szóló, részletesebb, a társadalmi-gazdasági fejlődés oldaláról és tudományosan viszonylag jól megalapozható népességelőreszámítások mellett, kevésbé részletezett, a belátható demográfiai és társadalmi-gazdasági fejlődéssel csak részben megalapozható, részben technikai jellegű hipotéziseken alapuló előreszámításokat készítenek három-hat évtizedes időtartamra. Több példa van arra is, hogy a népesedést befolyásoló valamely demográfiai tényező (népességstruktúra, valamely lényeges halálok megszűnése stb.) hatásának vizsgálatára ennél hosszabb távú - esetenként száz éves időtartamot átfogó - előreszámítások is készülnek.

Hasonló helyzetet mutat az egyes országok és a nemzetközi szervezetek gyakorlata is. A fejlettebb statisztikával és demográfiaival rendelkező országok az általában 15-20 évre szóló "hagyományos" népességelőreszámítások mellett 40-50 éves időtartamra is adnak ki nemzeti előreszámításokat társadalmi-gazdasági, tervezési, államigazgatási felhasználásra. A különböző nemzetközi szervezetek, közöttük az ENSZ is hasonló gyakorlatot követ. Az ENSZ szakosított szerve hosszabb ideje érvényesülő gyakorlat szerint az egyes tagországokra és régiókra rendszeresen készít és ad közre 40 éves időtartamra szóló előreszámításokat.

Miközben általában elfogadott a demográfusok között az a nézet, hogy az előttünk álló 10-20 éves időszakra készíthetők részletes, megalapozott népességelőreszámítások, az ennél hosszabb időtávra szóló és nemcsak kutatási célokat szolgáló előreszámításokkal kapcsolatban – annak ellenére, hogy ezek készítése is többé-kevésbé általánossá vált – a tudományos kutatók véleményét tartósan fennálló és jelentős különbségek jellemzik. Nincs vita a tudományos célú, a demográfiai kutatások keretében készülő igen hosszú távú előreszámítások esetében; ezek a kutatás természetes határain belül általánosan elfogadottak. Ezeknek az előreszámításoknak nem az a funkciójuk, hogy a társadalmi cselekvés megalapozása érdekében valamely népesség távoli jövőben várható valószínű alakulását írják le; ezek kutatási hipotézisek, módszerek tudományos hozadékú alkalmazását jelenti.

A nézetek különbségei több tényezővel függenek össze. Gyakorlati tapasztalatból indulnak ki azok az álláspontok, amelyek általában az időtáv növekedésével együttjáró bizonytalanság fokozódó mértékével indokolják nézeteiket. Hivatkoznak arra, hogy az utóbbi három évtizedben a nemzeti keretekben, illetve nemzetközi szervezetekben 15-20 évre készült népességelőreszámítások beválásának is általános tapasztalata volt, hogy azok nem voltak képesek elégséges mértékben jelezni a demográfiai fejlődés új vonásait és elemeit, márpedig ilyenekre sok évtized távlatában mind a termékenység, mind a halandóság területén fokozottan kell számítanunk.

Hasonló érvelést alapol meg az a felismerés is, hogy nemcsak a demográfia, hanem a társadalmi fejlődés más területeivel foglalkozó társadalomtudományokban sem, vagy csak igen kevésbé vagyunk képesek a fejlődés minőségileg új elemeinek, mozzanatainak előrelátására. Részben elméleti megfontolásokból indulnak ki azok a nézetek, amelyek szerint egyrészt nem áll rendelkezésünkre olyan népesedésméltet, amely demográfiai oldalról elégséges alapot nyújthatna két-három évtizednél hosszabb előreszámítások készítésére, másrészt ilyen időtávban általában nem, vagy nem elégségesen állhatnak az előreszámításokat készítő demográfusok rendelkezésére a társadalmi-gazdasági fejlődés hosszú távú tervei, jövőképei és így azok hipotézisei a társadalmi-gazdasági fejlődés oldaláról sem alapozhatók meg kellően. S így a különösen hosszú távú előreszámításoknál fokozottan fenyeget az előreszámítások időpontjában létező tudományos ismeretek és társadalmi

állapotok mechanikus kivetítése a távoli jövőbe. Fokozza ezt a veszélyt az, hogy módszertani és technikai szempontból a sok évtizedre szóló népességelőreszámításoknak nincs akadálya, az előreszámítások demográfiai-matematikai módszerei már hosszabb ideje rendelkezésünkre állanak, a számítógépek pedig további "csábítást" jelentenek. Ilyen körülmények között valós az a veszély, hogy elfeledkezünk arról, hogy a népességelőreszámítások minőségét, beválásának színvonalát alapvetően és döntően elméleti megalapozottságuk mértéke és így hipotéziseik tudományos színvonala határozza meg.

Természetesen nem kevés érv szól a gyakorlati célokat is szolgáló hosszú távú előreszámítások készítése mellett is. Így a különösen hosszú időtávra szóló népességelőreszámítások biztosíthatják a népesség struktúrájából következő hatások jövőbeni számszerűsítését és konkrét értelmezését. Módot nyújtanak emellett arra, hogy az egyes demográfiai folyamatokra vonatkozó népesedéspolitikai elgondolások, szándékok hatását számszerűen is felmérhessük. Lehetővé teszik ezek az előreszámítások – különösen ha a kutatások során az idő előrehaladtával folyamatosan korrigálják őket – a viszonylag lassan változó demográfiai folyamatok átfogóbb megismerését, a rövidebb időszakra szóló népességelőreszámítások további tudományos megalapozását, az ugyan-csak rövidebb időszakokra – 1-2 évtizedre – szóló népesedéspolitikai programok realitásának és biztonságának javítását.

Az is a különösen hosszú távú előreszámítások készítése mellett szól, hogy ezek – a demográfiai folyamatok természetéből, a reprodukciós folyamatok összefüggésrendszeréből, hosszú távú jellegéből, valamint a közvetlenül figyelembe veendő változók kis számából adódóan – jóval megbízhatóbbak, mint más társadalmi folyamatok vagy gazdasági fejlődés előrejelzése. Elég arra gondolnunk, hogy a modern halandósági viszonyok között a népesség igen nagy hányada él idős koráig, tehát a napjainkban születő generációk tagjai közül a következő évszázad közepén még legalább 75-80% életben lesz. Alapozhatunk arra is, hogy a demográfiai átmenet során beszükkült mozgásterű és korprofilú termékenység mellett a születések száma nagymértékben függ a szülőképes korú nők számától és összetételétől.

Mindezek együttesen egyrészt azt mutatják, hogy a különösen hosszú távú – 3-5 évtizedre szóló – népességelőreszámítások nem a né-

pességfejlődés nagyobb pontosságú és megbízhatósági követelményeket kielégítő részletes előreszámítására, hanem a népességfejlődés valószínű irányainak és lehetséges intervallumainak tudományos igényű és kevésbé részletes feltárására alkalmasak, tehát minőségileg mások, mint a hazai gyakorlatban is megszokott 10–20 éves népességelőreszámítások. Másrészt az is adódik az előzőekből, hogy ezek a különösen hosszú távú népességelőreszámítások a gyakorlat során, kellő mérlegelése után, meghatározott területeken viszonylag biztonságosan felhasználhatók.

A különösen hosszú távú, gyakorlati célú népességelőreszámítások készítését a demográfiai-tudományos indítékok mellett a távlati tervezés és prognosztizálás által támasztott igények is indokolják. Szükségessé teszik ezt a különösen hosszú előrelátást igénylő infrastrukturális ágazatok fejlesztésének és tervezésének a középtávú tervezést is érintő és az e területekre vonatkozó kormányzati fejlesztési programok megalapozását szolgáló igények is. (Vízgazdálkodás, energetika, közlekedés, településfejlesztés, hírközlés, nem termelő infrastrukturális ágazatok stb.)

A 2000 utáni népességfejlődésnél, ennek vizsgálatánál két általánosan érvényes alaphipotézisből indultunk ki. Egyrészt azt rögzítettük, hogy az előttünk álló hosszabb időszakban nem következik be katasztrófa jellegű törés, a termékenység vagy halandóság területén, mert különben nincs értelme népességprojekciók készítésének. Másrészt feltételeztük, hogy a magyarországi népesség utóbbi évtizedben igen nagyfokú zártsága a következő évtizedekben is fennmarad, a nemzetközi vándorlás hatása elhanyagolható lesz, tehát a népességszám és a népességstruktúra alakításában a termékenység és halandóság játszik domináns szerepet. Ma nem mérhető fel, hogyan alakulhat hosszabb távon a nemzetközi vándorlás, különösen egy esetleges szélesebb körű, többirányú közép-kelet-európai vagy tágabb nemzetközi mozgás, ami ilyen távon a népességszámokat és a korösszetételt is jelentősen módosíthatja. Több évtizedes távlatban, különösen egy tartósabb népességcsökkenés esetén, nem zárható ki például egy, a külső népességforrást is eszközként kezelő népesedéspolitika érvényesítése sem.

A különösen hosszú távú népességelőreszámításokat két, elvileg különböző alapon készíthetjük el. Követhetjük azt az eljárást,

amely a gyakorlatilag még lehetséges termékenységi és halandósági szintek szélső értékei által meghatározott intervallum keretein belül mechanikusan "letapogatja" az egyes, így kiválasztott termékenységi és halandósági szintek kombinációjának népeségfejlődésre gyakorolt hatását. Ennek az eljárásnak az eredményeként általában sok előreszámítás-változat jön létre, amelyek elméletileg egyenrangúak egymással és választani közülük abban az értelemben, hogy melyik valószínűtlen, illetve kevésbé valószínű, nem lehet.

Követhetjük azt az eljárást is, hogy valamely elméleti-népesedéseméleti alapon valószínűsítjük a termékenység és a halandóság szintjeinek a hosszabb távú jövőben valószínű alakulását. Ezeknek a hipotéziseknek kevés számú kombinációjával alakulhatnak ki azok a kevés-számú előreszámítás-változatok, amelyekből az előreszámítás-készítők kiválaszthatják az elméleti alap szerint a leginkább valószínűen bekövetkező változatokat.

Kutatásaink során először az elsőként említett "mechanikus" módszert alkalmaztuk, és nagyszámú 2031-ig, illetve 2051-ig szóló kutatóváltozattal igyekeztünk megvizsgálni, hogy a termékenység és a halandóság egyes szintjei milyen népeségfejlődést eredményeznek és hogyan hatnak a népeségstruktúrára. Ezt követően, az így létrejött tapasztalatok alapján, a 2021-ig szóló előreszámítások kidolgozását már elméleti alapokra igyekeztünk építeni. Ezt az elméleti alapot – mint arra már utaltunk – Magyarországon és a gazdaságilag fejlett országok túlnyomó többségében kézenfekvően a demográfiai átmenet elmélete, mint az iparosodással megindult gazdasági fejlődés utáni népeségfejlődés leginkább elfogadott és bevált elmélete adja. A kétféle megközelítés együttes, egymásra épített alkalmazásától várható, hogy növekszik az előreszámítások tudományos megalapozhatósága és megbízhatóságának mértéke.

2. Nemzetközi irányzatok és tendenciák (5)

Az utóbbi egy-két évtizedben számos államot és nemzetközi szervezetet a világ és különösen a fejlődő országok népeségének gyors növekedése, és az ezzel összefüggő problémák foglalkoztatják, ugyanakkor néhány gazdaságilag fejlett országban megindult a népeség számának csökkenése.

A fejlett országokban a maihoz hasonló népesedési helyzet már korábban, az 1930-as években is kialakult. Akkor a lehetséges következményként fellépő gazdasági stagnálás, és az idegen munkaerő az érintett országokba történő beáramlásának potenciális kényszere okozott aggodalmat. A második világháborút követő születési hullámhegy következtében az aggodalom ugyanezen országokban előjelet váltott, és a népesség viszonylag gyors ütemű növekedése által előidézett feszültségek kerültek felszínre. Az 1960-as, 1970-es években azonban a fejlett országok többségében a termékenység gyors és tartósan ígérkező csökkenése indult meg. A termékenység az utóbbi egy-másfél évtizedben a legtöbb fejlett országban igen alacsony szinten stabilizálódott, a teljes termékenységi arányszám az európai országok többségében nem éri el a 2,1-es reprodukciót biztosító értéket, néhány országban pedig ennél jóval alacsonyabb (pl. az NSZK-ban, Dániában hosszabb ideje 1,4 körül van).

Az érintett országokban eltérő a termékenység-, illetve a népességcsökkenés megítélése. A szocialista országok aktív, pronatalista népesedéspolitikát vezettek be az 1960-as évek óta. A nyugat-európai országok közül Franciaországban a demográfusokból, politikusokból és a közvéleményből egyaránt aggodalmat vált ki az alacsony termékenység, és a folyamat lelassítására hatékonynak tűnő népesedés- és szociálpolitikai intézkedések születtek. A nyugat-európai országok nagy része azonban a problémát nem itéli olyan súlyosnak, amely átfogó, erőteljes állami beavatkozást igényelne. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a demográfiai fejlődés azonos, vagy hasonló történelmi időszakában lévő egyes országok konkrét népesedési helyzetét is jelentős különbségek, népesedéspolitikai magatartását pedig a sokféleség jellemzi.

A népesség csökkenésével foglalkozva a kutatók jelentős része elfogadja egyrészt azt a gondolatot, hogy a népesség természetes fogyása - egyes, rövid távon jelentkező előnyök ellenére - általában, különösen pedig hosszabb távon lényegesen több hátránnyal jár; másrészt pedig azt, hogy a gazdaságilag fejlett országok számára a zéró népességnövekedés tűnik a legkedvezőbbnek.

Az ENSZ Titkársága 1982-ben kilencedik alkalommal végezte el a világ népességének előreszámítását. Az 1982. évi előreszámítás a

világ régiói és országai népességének, néhány fontosabb demográfiai mutatójának alakulását, illetve várható alakulását mutatja be 1950 és 2025 között.

Az előreszámítás készítői "normális" fejlődést feltételeznek, tehát nem számolnak olyan rendkívüli tényezőkkel, mint természeti csapások, háborúk, éhínségek, járványok hatásával. A három előrejelzési változatot - "alacsony", "középső", "magas" elnevezéssel - úgy alakították ki, hogy a különböző termékenységi, halandósági és vándorlási hipotéziseket kombinálták. Az egyes változatok között a legnagyobb különbség a termékenység alakulásában van.

A halandósági hipotézisekben a születéskor várható átlagos élettartam ötvenként 2,5 évvel való emelkedésével számoltak, a 62,5 éves érték eléréséig, ezt követően lassúbb emelkedést feltételeztek. Azokban az országokban, ahol a születéskor várható átlagos élettartam már magas volt, a maximálisan elérhető értéket férfiaknál 75 évnek, nőknél 82,5 évnek tekintették, ami számos fejlett ország tapasztalataival összhangban áll.

A termékenységi hipotézisekben a fejlett országok termékenységről feltételezik, hogy tovább csökken, de legalábbis stagnál a reprodukciót biztosító szint alatt egészen az ezredfordulóig, ez után pedig reprodukció körüli értéket ér el. A fejlődő országok termékenységében lassan kezdődő, fokozatosan gyorsuló, majd ismét lassuló csökkenéssel számolnak.

A vándorlási hipotézisnél abból indultak ki, hogy a vándorlási különbség a zéró értékhez közelít, csekély számú ország kivételével. Tekintettel azonban a rendkívül nagy bizonytalanságra e téren, a vándorlásra csak a "középső" változatot számították ki.

A világ népességét 1983-ban 4,685 milliárdra becsülik, az éves növekedés mértéke 1,7 százalék körüli. 1950 óta a világ népessége közel 2 milliárddal nőtt, és az előreszámítás szerint mintegy 50 év múlva ismét megkétszereződik, 2000-ben kb. 6,1 milliárdos, 2025-ben kb. 8,2 milliárdos népességszám várható. Jelentős különbség mutatkozik a fejlett és a fejlődő régiók népességnövekedésében.

2025-re a fejlett országok népessége 1,4 milliárd körül várható, vagyis a világ népességének már csak 17 százaléka lesz. (1950-ben a fejlett országokban élt a világ népességének 33 százaléka.)

A leglassabban növekvő régió Európa. Az évi átlagos népességnövekedés az 1950-1955-ös időszak 0,8 százalékos értékéről 1975-1980-ra 0,4 százalékra csökkent. Ez a csökkenés folytatódik, az évi átlagos növekedés 2000-ben 0,26 százalék, 2025-ben zéró körül várható. Ennek megfelelően Európa részesedése a világnépességből az 1950. évi 15,7-ről 1980-ra 10,9 százalékra csökkent, és 2025-ben már csak 6,4 százalék lesz.

A főbb reprodukciós mutatók alakulása Európa különböző régióiban azt mutatja, hogy az európai országokra általánosan jellemző az alacsony termékenység, a magas várható élettartam és az, hogy hosszabb távon a népességutánpótlás nem biztosított (a nettó reprodukciós együttható 1,0 alá került). A hasonlóságok mellett szembetűnő és lényegében a gazdasági fejlettségi különbségekkel párhuzamba állítható Észak és Nyugat, valamint Kelet és Dél eltérő helyzete. A legfejlettebb európai tőkés országokban a termékenység szintje igen erősen elmarad az egyszerű reprodukcióhoz szükségestől, ugyanakkor az élettartam magasabb. A közepesen fejlett európai tőkés és szocialista országokban a termékenység összességében még elégséges a népességszám fenntartásához, ugyanakkor az életkilátások ma még kedvezőtlenebbek.

A jövőben az előreszámítás szerint minden régióban tovább csökken a termékenység, 1980 és 2020 között tartós és mély hullámvölgybe kerül, s csak az időszak végén közelít alulról a megfelelő szinthez. Jelentős lesz viszont a halandóságjavulás, a várható élettartamok 3-7 évvel emelkednek. Feltűnő Dél-Európa előreszámításában, hogy a régió viszonylagos elmaradását a halandóság területén behozza, sőt valamennyi régiót jelentősen meg is előzi.

A reprodukciós mutatók és a népességszámok összevetéséből megállapítható, hogy a következő időszakban Európa népességének növekedése kizárólag a halandóságjavulásnak a termékenység alacsony színvonalát ideig-óráig ellensúlyozó hatására jöhet létre. Ezen belül a legfejlettebb északi és nyugati régiókban már népességszámcsökkenés következik be, a kelet- és dél-európai országokban pedig a népességnöveke-

dés egészen lelassul. A legkedvezőbb helyzetet Kelet-Európánál tétélezi fel az előreszámítás arra alapozva, hogy a szocialista országok a következő időszakban egyszerre képesek az állami befolyásolás eszközeivel élve a halandóság lényeges javítására és a jelentős termékenységsökkenés megakadályozására.

A népesség korösszetételét várhatóan a fokozódó öregedés jellemzi a világ minden régiójában. 2025-re Európa, Kelet-Ázsia és Észak-Amerika népessége lesz a legöregebb, Afrika és Latin-Amerika népessége pedig a legfiatalabb. 1984-ben Észak- és Nyugat-Európában volt a legalacsonyabb a 0-14 évesek és legmagasabb a 65 évesek és idősebbek aránya, a legfiatalabb népességek pedig elsősorban Afrika és Ázsia országaiban éltek.

A nemzetközi tapasztalatok és az ENSZ előreszámításainak hipotézisei és eredményei is jól mutatják azt a többféle értelmű bizonytalanságot, amely részben a népesedési folyamatok alakulásához, részben a folyamatok népesedéseméletileg lehetséges magyarázatához kapcsolódik. Az utóbbi három-négy évtized demográfiai fejlődésében - elsősorban a gazdaságilag fejlett, iparosodott országokban - gyarapodó jeleket láthatjuk annak, hogy ezt a korszakot a demográfiai instabilitás növekvő jelenléte jellemzi. Ezekben a társadalmakban a termékenység jelentős és visszatérő, a további korszakok trendjeitől jellegében eltérő ingadozásokat mutat.

A halandóságjavulás szinte minden országban az 1960-1970-es években rövidebb-hosszabb időtartamra megtorpant, egyes országokban tartós és jelentős mértékű romlás is bekövetkezett. Mindez kedvezőtlenül hatott a népességszám, és népességstruktúra alakulására is.

A demográfiai instabilitással párhuzamosan - néhány esetben azt erősítve is - megjelent a népesedési folyamatok tudatos szabályozásának lehetősége is, mind egyéni, mind társadalmi szinten. Az utóbbi 3-4 évtizedben a különböző országokban megvalósított termékenység-össztönző intézkedések - ha hosszabb távon eredménytelenek vagy bizonytalan kimenetelűek is - rövidebb távon lényeges születéstöbbletet produkáltak. Nem zárható ki a jövőben olyan népesedéspolitikai programok érvényesítése, melyek a termékenységet tendenciájában változtathatják meg. Hasonló, a kialakult tendenciákat megváltoztató programok jelen-

tős számban érvényesültek a halandóság területén az 1960-as és 1970-es évtizedben ezekben az országokban. Ezekhez hasonlók a jövőben is érvényesülhetnek.

Itt elsősorban a tudományok rendkívülinek tűnő, bár ma még konkrétan kevésbé felmérhető lehetőségeire gondolunk. A legfejlettebb és leggazdagabb társadalmak e tudományos fejlődés alapján kiiktathatnak jelentős halálokokat és így még azt sem zárhatjuk ki, hogy a halandóság az 1980-as években legalacsonyabb halandósági színvonalat mutató országokban is lényegesen, esetleg látványosan is javulhat a következő évszázadban. Nyilvánvaló, hogy ez a javulás még nagyobb mértékű lehet azokban az országokban, amelyeknek a halandósági színvonala ma közepes, vagy magas, így Magyarországon is. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy – annak ellenére, hogy ennek ma legfeljebb kezdeti jeleit tapasztalhatjuk – a hazai népesség népesedési magatartásában, ennek alakulásában a jövőben szerepet kaphatnak azok az értékek, amelyek Nyugat-Európában az 1960-as évtized után terjedtek el, és amelyek hatására a család és a házasság szerepe lényegesen csökkent. Országoként változóan, de nem elhanyagolható mértékben elterjedt a kirívóan alacsony termékenységi szintek létrejötte. Más jellegű bizonytalanságot jelent a részleteiben még nem teljesen ismert, és a társadalmi-gazdasági fejlődéssel, annak sajátosságaival mindeddig ok-okozati jelleggel összekapcsoltan kevésbé kutatott, kirívóan magas hazai halandóság jövőbeni lehetséges alakulása. Itt egy-két évtized távlatában a fokozatos javulás vélelmezhető, azonban az ezt követő évtizedekben a halandóság további csökkenése igen széles intervallumban következhet be.

Az iparosodott, gazdaságilag fejlett országokban általánosan instabil jegyeket mutató népességfejlődési korszak és a hazai népese-
dés kedvezőtlen vonásai arra engednek következtetni, hogy az 1980 utáni 2-3 évtized a magyarországi népességfejlődésnek különleges, alternatív szakasza lehet. Ebben az időszakban úgy tűnik számunkra, a fejlődés alternatív útjai alakulhatnak ki. Egyrészt lehetőség kínálkozik arra, hogy a megelőző 25-30 év során kialakult termékenységi és halandósági trendek, illetve szintek konzerválódjanak, ennek a népességfejlődés egészére kiterjedő, a 2000 utáni fél évszázadra jól beláthatóan érvényesülő igen kedvezőtlen népességfejlődési hatásaival együtt.

Potenciálisan hasonló lehetőség kínálkozik azonban arra is, hogy folyamatos, hatékony népesedéspolitikával – a mai kedvezőtlen halandósági és termékenységi szintek javításában rejlő lehetőségeket és a népesedési folyamatok instabilitását kihasználva – viszonylag rövid idő alatt érdemben korrigáljuk a kialakult termékenységi és halandósági trendeket, és az egyszerű reprodukciós szint környékére emeljük a termékenységet és egyidejűleg igen jelentősen csökkentjük a halandóságot. Mindez azonban igen nagy mértékben a következő egy-két évtizedben megvalósuló társadalmi és gazdaságfejlődési pályák, az életszínvonal-növekedés és az életmód-átalakulás, valamint az ezeket közvetítő tudati változások függvénye, amelyet korrigálhat a hatékony és cselekvően megvalósított folyamatos népesedéspolitika, amelynek milyensége és eredményessége ilyen időtávra természetszerűen ugyancsak nem lehet ismert az előreszámítások készítése során.

Végül arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a különösen hosszú távú népességfejlődés egyes meghatározó elemei lehetséges elméleti magyarázataira vonatkozó ismereteink ma és talán természetszerűen sok bizonytalanságot tartalmaznak, és amellett különböző szintűek is. Ebben például jelentős szerepet játszik az is, hogy az átmenet 1870–1960 közötti szakaszára vonatkozóan is csak részben végeztük el azokat a kutatásokat, amelyek a hazai népességfejlődés és a hazai történelmi-társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kapcsolatokat részletesebben, teljesebben és megalapozottabban tárhatnák fel. Az utóbbi négy évtized ilyen jellegű magyarázata és elméleti értelmezése – a történelmi távlat hiánya miatt részben érthetően – csak egyes elemeiben létezik. Ezért ezeknek az előreszámításoknak a felhasználása során az eredményeket a maguk teljességében, fejlődési intervallumokban gondolkodva célszerű értelmezni.

3. A hosszú távú kutatóprojekciók eredményei

A 2000 utáni évtizedek népességfejlődésének vizsgálata során – a közreadott népességelőreszámításokhoz közvetlenül kapcsolódókat is figyelembe véve – nagyszámú népességprojekciót készítettünk. Ezek a népességprojekciók és eredményeik egyenként nem értelmezhetők és még kevésbé hasznosíthatók; csak összességükben alkalmasak funkciójuk ellátására, a hosszabb távú népességelőreszámítások tudományos előkészítésére és megalapozására (6).

A kutatóprojekciókkal folytatott vizsgálatok első lépésként az 1980., illetve az 1985. évi termékenységi és halandósági szintek változatlanosságát tételeztük fel, és így azt vizsgáltuk, hogy a napjainkban adott jellemzők változatlanossága mellett hogyan változik a népesség száma. Ez a megközelítés igen alkalmas a strukturális adottságok, változások hatásainak felmérésre és a kiinduló népesedési helyzet megítélésére. A kutatóprojekciók eredményeként a népességszám az alábbiak szerint alakul (7):

(ezer fő)

É v	1980. évi termékenységi, halandósági szintek változatlanok	A fogyás mértéke	1985. évi termékenységi, halandósági szintek változatlanok	A fogyás mértéke
1981	10 710	-	10 710	-
1991	10 583	- 127	10 548	- 162
2001	10 484	- 99	10 474	- 74
2011	10 290	- 194	10 255	- 219
2021	10 001	- 289	10 001	- 254
2031	9 681	- 320	9 674	- 327

A következő 50 évben tehát a két kiinduló időpont által meghatározott változatok egymáshoz közelálló eredményt adnak, ami a kiinduló értékek közeli volta miatt természetesen nem véletlen: 1985-ben a halandóság kissé kedvezőtlenebb, a termékenység kissé kedvezőbb volt, mint 1980-ban, s így a népesség hosszú távú fejlődése szempontjából 1981 és 1985 között a meghatározó, fő népesedési folyamatokban nem következett be érzékelhető változás. Ezek a kutatóprojekciók azt mutatják, hogy az 1980-as évtized termékenységi és halandósági viszonyainak tartós stabilizálódása kedvezőtlenül hatna a hosszú távú népességfejlődésre; a népesség csökkenése az előttünk álló öt évtizedben folyamatos lenne és a fogyás 2000-ig viszonylag alacsony üteme - strukturális okok miatt - 2006 után felgyorsulna.

A vizsgálatok második lépésként bekapcsoltuk a hipotézis-rendszerbe az eddig figyelmen kívül hagyott, zérónak feltételezett belső vándorlást azzal a céllal, hogy egy további erős strukturális tényező lehetséges hatását lemérjük. A faluból a városba irányuló népességmozgás, népességátrendeződés jelenlegi tendenciája ugyanis - az

eltérő termékenységi és halandósági jellemzők miatt - kihat az országos átlagra. A kutatóprojekciók eredményei azt mutatják, hogy ez a hatás igen csekély (8). A termékenység területi differenciái tartósan csökkennek, ennek megváltozása a jövőben nem valószínű. Ezért 2000-ig a vándorlás hatása legfeljebb 50 ezer, 2000-2021 között további 110-120 ezer fővel módosíthatja, csökkentheti a népesség számát. Ezt általánosítva azt mondhatjuk, hogy a termékenységre és halandóságra ható strukturális eszközökkel - a vándorlás jelentős csökkenésével, a halandóság területi kiegyenlítésével, a női foglalkoztatás átalakításával stb. - nem, vagy alig lehet a kívánatos változásokat előidézni a népesség-számban.

A vizsgálatok harmadik lépéseként az 1980., illetve az 1985. évi halandósági szintet változatlanul tételeztük fel és kerestük azt a legalacsonyabb termékenységi szintet, amely mellett az 1980 eleji népességszám 2031-ig hosszabb-rövidebb idő alatt visszaállítható és lényegében ugyancsak változatlanul tehető. Eredményként azt kaptuk, hogy ehhez a jövő század első felében tartósan 2,20-2,25 közötti átlagos teljes termékenység szükséges. Ez azt jelenti, hogy az 1980-as évek közepére kialakult igen magas hazai halandóság változatlansága esetén a népességcsökkenés hosszú távon sem állítható meg, hiszen termékenységfejlődésünk előttünk álló évtizedeiben a 2,25 körüli termékenységi szint tartós érvényesülése mai ismereteink szerint minden bizonnyal irreális, valószínűtlenül bekövetkező feltételezés, amelynek megvalósulása esetén a háromgyermekes családok aránya 50% körüli értéket kellene hogy elérjen, a jelenlegi 15-20%-kal szemben.

A kutatóprojekciókkal végzett vizsgálatok negyedik lépéseként átfogóan megvizsgáltuk, hogy a különböző termékenységi és halandósági szintekhez milyen népességszám-változások kapcsolódnak. Igen jól közelítő összefüggést találtunk. Az összefüggés azt mutatja, hogy az ezredforduló utáni 4-5 évtizedben, a jövő század közepéig a teljes termékenységi arányszámok minden egytizedes, tartós emelkedése 600-700 ezer fő, a születéskor várható átlagos élettartam minden egyéves növekedése 130-150 ezer fő népességnövekedést eredményez. Ez az összefüggés a halandóság esetében független a termékenység alakulásától, és a termékenység esetében a halandóság alakulásától. Az összefüggés a teljes termékenység és a születéskor várható átlagos élettartam csökkenése esetén is érvényesnek bizonyult.

Ahhoz, hogy a jelenlegi népességszám a jövő század első évtizedeiben biztosítható legyen, fokozatosan létrejövő 6-7 évnyi átlagos születéskor várható átlagos élettartam-emelkedés mellett 2,10-es, 11-12 évnyi emelkedés mellett 2,00-es termékenységi szintre van szükség. Miután a jelenlegi termékenységi szint (1,90-1,95) ennél kisebb, ezért önmagában a halandóság javulásával nem érhető el a népességcsökkenés tartós megállítása. Tehát a jelenlegi népességszám tartós, hosszabb távon való fenntartásához, a termékenység és a halandóság egyidejű javulása elengedhetetlen feltétel (9).

Ötödik lépésként "leszűkítettük" a jövőbeni népességfejlődés kereteit tartalmazó lehetséges "sávot", hogy a népességszám és a korösszetétel reális szélső értékeit meghatározhassuk.

A kutatóprojekciók eddigi eredményeinek ismeretében is, a termékenység szélső értékeitől - mint a népességfejlődés előttünk álló történelmi szakaszában valószínűtlenektől - eltekintettünk, és a teljes termékenység legalacsonyabb értékének az 1,80-ot, legmagasabb értékének a 2,25-öt fogadtuk el. A születéskor várható átlagos élettartam - a jövő század 20-as 30-as éveiben elérendő - szélső értékeinek - ilyen hosszú távon reális - 76,1 és 81,5 évet vettünk, s így adódtak a népességszám valószínű szélső értékei. Ennek alapján 2051-ig a 12,5 millió fő a népességszám felső határának tekinthető, a népességszám alsó határa pedig 9,0-9,1 millió fő lehet.

Végül a kutatóprojekciókkal végzett vizsgálatok hatodik, utolsó lépéseként azt kerestük, hogy termékenység és halandóság milyen valószínűsíthető értékei adják együttes hatásukban azt az intervallumot, amely a népességszám - kisebb-nagyobb ingadozásokkal megvalósuló - változatlanóságát adja. Ezt az intervallumot a teljes termékenység esetében 1,95-2,05 között, a születéskor várható átlagos élettartam esetében pedig 76,1 év és 81,5 év között határozhattuk meg. Az intervallumok szélső értékeit alkalmazva a népesség száma a következők szerint alakult:

Teljes termékenység	2,05	1,95
Születéskor várható átlagos élettartam	76,10	81,50
1991	10 450	10 450
2001	10 448	10 450
2011	10 457	10 490
2021	10 459	10 551
2031	10 532	10 698
2041	10 469	10 631
2051	10 413	10 488

A népességprojekciók összessége szerint a népesség számának változása – legyen szó akár csökkenésről, akár növekedésről – nem egyenletesen megy végbe. A korösszetételnek a XX. század elejétől kialakult egyenletlenségei ingadozásokat okoznak elsősorban az elveszülések, de a halálozások számában, és így a népességszámban is. Ezek az ingadozások egy stacionérhoz közelítő népességfejlődés esetén sem kerülhetők el, a népességszám csökkenése vagy növekedése esetében pedig "lassulásokat", illetve "gyorsulásokat" váltanak ki.

Miután a születések száma a múltban jelentősen ingadozott és így a korösszetétel kiegyenlítetlen lett, a korfa természete miatt ez a jövőben is jellemezni fogja a korstruktúrát; kiegyenlítettebb korösszetétel csak igen hosszú távon, több generáció múlva érhető el.

Jelentősek lesznek hosszabb távon a strukturális, korösszetételbeli változások. A népesség átlagéletkora 4-5 évtized távlatában a jelenlegi 35 évről 38-41 évre emelkedik. A 60 évesek és idősebbek aránya – a mai ismereteink mellett reálisnak tűnő termékenységi szintek esetén – a jelenlegi 18%-ról 24-27%-ra növekszik. Ennek a növekedésnek alapvető vonása, hogy lényegében a termékenység és a népességszámtól függetlenül rendkívül jelentősen növekszik a 60 évesnél idősebbek száma. A halandóságjavulás mértékétől függően számuk 2,5-3,0 millió lesz 5-6 évtized távlatában, ami 700-1200 ezer fővel több, mint a 80-as évek elején. Lényeges mértékben, 3-5 százalékkal csökken a munkaképes korúak (15-59 évesek) aránya, míg a fiatalok (0-14 évesek) az össznépességben belül 17-19 százalékot fognak képviselni. Összességében így demográfiai adottságként kell tekintenünk azt, hogy a

népesség korösszetétele igen hosszú távon is kiegyenlítetlenül alakul és egyúttal folyamatosan és jelentősen öregszik.

Az elvégzett népességprojekciók alapján több olyan átfogó következtetés rajzolódott ki, amely kiinduló alapul szolgálhatott az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások hipotéziseinek kidolgozásához, megalapozásához. Ezek a következtetések érintik a népességfejlődés kereteit, időbeni lefolyását, strukturális meghatározottságát, annak mértékét. Alkalmazhatók a termékenység, a halandóság és a népességfejlődés tipikus pályáinak felvázolására, a valószínű népességfejlődés tartományának körvonalazására, végül a népességfejlődés jellemzői mellett a népesedéspolitikával kapcsolatos főbb követelmények, célok felvázolására is. Az alábbiakban ilyen következtetéseket foglalunk össze.

Az elmúlt 7-8 évtized népességfejlődéséből adódóan 1980-tól az ezredfordulóig fokozatosan teljesen megszűnnek a jövőbeni jelentősebb népességszám-növekedés demográfiai lehetőségei, mivel kimerülnek a népességreprodukciónak a demográfiai átmenet korábbi szakaszában létrejött tartalékai. Ebből következően a népességszám növekedése az előttünk álló 5-6 évtizedben, igen kedvező feltételek és tendenciák mellett is szükségképpen csak alacsony ütemű lehet és a népesség száma az időszak végpontjában maximum 12,5 millió fő lehet.

Miközben ezt abszolút felső határnak tekintjük, a népességszám alsó határa ilyen "keménységgel" biztonsággal nem határozható meg. A jelenlegi termékenységi és halandósági szintek tartós változatlansága esetén a népességszám 2000-ig kisebb mértékben, az ezredforduló utáni évtizedekben növekvő ütemben csökken és 2031-ben kb. 9,7 millió fős nagyságot mutat. Ennél kedvezőtlenebb esetben, a teljes termékenység tartósan 1,6-1,7 közötti, ma Nyugat-Európára jellemző értékei esetén, a halandóság kisebb javulása mellett is, 9 millió fő körül alakulhat. A népességszám csökkenésének tartós megállítása legalább 1,95 körüli termékenységi szint esetén és igen jelentősen javuló halandósági szint mellett valósulhat meg. A népességszám 10-11 millió fő közötti stabilizálódása 1,95-2,05 közötti termékenységi és 50-70%-kal javuló halandósági szint mellett következik be.

Ez együttesen azt mutatja, hogy bár a népességcsökkenés már az ezredforduló előtt – kihasználva a szülőképes korú nők számának időleges megnövekedését – is megállítható, de ennek következménye újabb jelentős demográfiai hullám, és nagyobb távlatban népességcsökkenési periódus kialakulása lehet. A népességcsökkenés tartós és biztos megállítása és érezhető népességnövekedés elérése – a korösszetétel következtében, valamint a termékenység és halandóság javításának idősükséglete miatt, az elkerülhetetlen fokozatosság miatt – csak hosszabb távon kitűzhető cél lehet. Feltétele a jelenleginél tartósan és jelentősen magasabb termékenységi szint és a halandóság ezzel egyidejű jelentős és folyamatos javulása, ami akkor jöhet létre, ha ebben a két demográfiai folyamatban a 2000-ig terjedő időszakban már az 1980-as évek közepétől kezdődően jelentős tendenciaváltozások mennek végbe.

A népességprojekciók eredményei alapján kirajzolódik a jövőbeni népesedéspolitika elkerülhetetlen szükségessége, termékenységi és halandósági célkitűzéseinek – az előzőekben már bemutatott – minimális színvonala és a népesedéspolitika mozgástere: 1,95-2,15 közötti termékenységi szint tartós biztosítása és 76-81 év közötti születéskor várható átlagos élettartam elérése a következő század első harmadáig és ehhez kapcsolódóan a demográfiai átmenetbe lényegében beilleszkedő kvázi-stabil típusú népességfejlődési pálya kialakulása.

Világosabban kirajzolódnak a következő évtizedek demográfiai adottságai: a népességszámok csökkenése a következő másfél-két évtizedben, a korösszetétel kiegyenlítetlenségének történelmi korszakon keresztüli fennmaradása, a népesség tartós és jelentős öregedése, végül a népességszám viszonylag szűk határok közötti ingadozása. Ezek az eredmények rámutatnak arra, hogy a különösen hosszú távú népességprojekciók a népességfejlődés és a népesedéspolitika történeti folyamatának alakulásában, illetve alakításában, egy-egy szakasz jellemzőinek, súlypontjainak konkrétabb felvázolásában is gyarapítják ismereteinket. Hozzájárulnak a fő fejlődési irányok körvonalazása és elméletileg is magyarázható jövőbeni hazai népességfejlődés felvázolása alapján egy reálisabb és kiegyensúlyozottabban megvalósítható népesedéspolitikai célrendszer kitűzéséhez – a demográfiai fejlődés tényleges realitásai (és nem a korábban nem egyszer érvényesült kívánsággondolkodás, népesedésen kívülről adott célok alapján), a népességszám és a népesség-

struktúra alakulásából adódó kedvezőtlen társadalmi hatások, demográfiai következmények korlátozása érdekében.

4. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások (10) főbb eredményei

Az 1986-2021 időszakra szóló népességelőreszámítások a prognosztikai gyakorlatnak megfelelően négy változatban készültek: technikai, alacsony, közepes, magas. A technikai változatban a termékenység, a halandóság és a belső vándormozgalom azonos az 1985. évivel, tehát a termékenység szintje 1,85, a születéskor várható átlagos élettartam 69,5 év. Az alacsony és a magas változat a feltételezések szerint a népesedés leginkább valószínű mozgásterét jelöli ki, centrumában a közepes változattal, ami mai ismereteink szerint az a leginkább reális népességfejlődési pálya, mely körül a tényleges népességfejlődés - rövidebb-hosszabb távú ingadozásokkal - alakulhat.

A népességelőreszámítások mindig a múltbeli népesedési folyamatokból és az aktuális népesedési helyzetből indulnak ki, de emellett kötelezően számba veszik és mérlegelik a népesedésben és annak környezetében a jövőben feltételezhetően bekövetkező változásokat, módosító tényezőket is. Különösen fontos a népesedéspolitikai befolyásolás figyelembevétele, a strukturális hatások elemzése és ezek összekapcsolása a hosszú távú vizsgálatokból nyert népesedéseméleti, népesedésstratégiai törvényszerűségekkel és elgondolásokkal. Az előzőekben ismertetett kutatóprojekciók jelentősége éppen abban áll, hogy ez az összekapcsolás az új népességelőreszámítások készítése előtt lehetségessé vált. A jövőbeni népességfejlődés alternatíváinak, mozgásterének megítélésénél alapvető jelentőségű az a felismerés, hogy a kialakult demográfiai struktúrák a következő évtizedekben kisebb-nagyobb mértékben a termékenység és a halandóság további kedvezőtlen alakulását indokolják. A társadalmi-gazdasági fejlődés és környezet számos igen fontos, önmagában progresszív eleme (pl. társadalmi mobilitás, iskolázottság növekedése, városiasodás stb.) az elmúlt évtizedekhez hasonlóan várhatóan ugyancsak kedvezőtlenül hathatnak a reprodukciós folyamatokra. A hazai népesedéspolitika eddigi tapasztalatai pedig azt mutatják, hogy ezek a programok korlátok között és korrekciós jelleggel voltak képesek a népesedési folyamatok befolyásolására.

A népességelőreszámítás alacsony változatában a demográfiai folyamatoknak a népesedéspolitikai cselekvés hiánya vagy eredménytelensége esetén várhatóan megvalósuló, lényegében spontán alakulásával számolunk. A közepes változat a jövőbeni újabb negatív hatásokat el-
lensúlyozni képes állami-társadalmi befolyásolást tételez fel (megvalósul a népesedéspolitikai minimális programja). A magas változat olyan nagyhatású, fokozatosan kibontakozó és folyamatosan megvalósuló népesedési programot tételez fel, amely a népesedés minden lényeges elemében, ahol ez lehetséges, képes a kedvezőtlen tendenciákat megváltoztatni, rövid távon tényleges fordulatot létrehozni (11).

Ennek megfelelően az alacsony változatban tovább csökken az egy-
es női generációk gyermekszáma, a ma jellemző 1,90-1,95-os szint-
ről 1,8-ra. Ez azt jelenti, hogy uralkodóvá válik az 1-2 gyermekes család. A középső változatban szintentartás valósul meg, 100 szülő nő általában 195 gyermeknek ad életet. A magas változatban fokozatosan emelkedik a gyermekszám és a jövő század elején a termékenység az egyszerű reprodukciós szintre (2,10) emelkedik.

A halandóság az alacsony változatban 2000-ig lényegében a mai, igen kedvezőtlen szinten stagnál, majd szerény mértékben emelkedik. A közepes változatban az életkilátások javulása már az 1990-es években elkezdődik és folyamatosan érvényesül. A magas változatban a születéskor várható átlagos élettartam már az ezredfordulóig lényegesen javul, majd 2020-ra eléri az Európában ma felső korlátnak számító 75 évet. Mai nemzetközi mércével mérve a magas változat az, amelynek megvalósulása esetén Magyarország a fejlett országok között a viszonylag kedvező népesedésű országok közé kerülhet a jövő század elejére.

Népesedésstratégiai szempontból mindhárom változat a kvázi-stabil népességfejlődés követelményeit érvényesíti, ami a népesedés hosszú távú vizsgálatából mint tendencia adódik, összhangban áll a népesedélméleti megfontolásokkal, mind gazdasági, mind társadalmi szempontból a legkedvezőbbnek mondható. Lényege a termékenység lökésszerű változásainak elkerülése, megfelelő állandó szintje, a halandóság további folyamatos javítása, a népességszám változásának stabilizálása és ennek következményeként a korösszetételnek hosszabb távon a halandóság változásához igazodó, tehát további fokozatos öregedése.

A népességelőreszámítás ugyanakkor összefoglalóan azt mutatja, hogy a vázolt népességfejlődési típus elérése egy egész történelmi korszak eredménye lehet csak, mivel Magyarország népesedési helyzetében a kialakult kedvezőtlen vonások hosszabb távon érvényesülnek. Különmösen figyelmet érdemel, és távlati gondolkodást kíván a népesedési helyzet hullámozása. Az előreszámítás szerint a demográfiai mutatók az 1990-es években javulnak, de az ezredforduló után újabb negatív szakasz várható. Ennek alapja a korösszetétel alakulása, hullámozása.

Az élveszületések számának csökkenése az 1975. évi születési csúcs után megállt, 120-130 ezer fő közötti szinten. Ez lesz jellemző az 1980-as évek második felében is. A népesebb szülőképes női generációk fokozatos belépésével az évtized végétől emelkednek a születésszámok, 1995-re megközelíthetik az évi 140 ezer, 2000-re az évi 150 ezer főt. Ez azt jelenti, hogy a korábbiaknál lényegesen alacsonyabb színvonalon újabb születési hullám alakulhat ki. 2000 után, amikor az 1980-as évek kislétszámú születési kohorszai szülnék, a születésszám újra hullámvölgybe kerül, mélypontján közel kerülhet az évi 120 ezer főhöz, illetve kedvezőtlen esetben az alatt is alakulhat, 2020-ban a születésszám még a magas változatban is alig haladja meg a 140 ezer főt, ami következménye annak, hogy a hosszabb ideje érvényesülő, az 1990-es évekre is prognosztizált egyszerű reprodukció alatti termékenység miatt a szülőképes korú nők száma tartósan alacsonnyá válik.

A halálozások száma az elöttünk álló időszakban - 10-15 évben - magas szintűnek várható. 1990-ig évi 150 ezer fő körül alakul, de 2000-re is csak a legkedvezőbb változatban csökken évi 140 ezer fő alá. A halálozások lényegesebb csökkenése az ezredforduló után indul meg, összhangban a várható élettartamok prognosztizált emelkedésével. A csökkenés ütemét ugyanakkor lassítja az a körülmény, hogy ebben az időszakban lépnek idős korba a II. világháború után született nagyobb létszámú korosztályok. Mindezek hatására a halálozások száma még 2020-ban is évi 130-140 ezer fő között alakulhat, ha nem következik be a magas változatban feltételezethez hasonló, vagy annál nagyobb mértékű javulás az életkilátásokban.

Ebből adódóan a népesség számának csökkenése nagy valószínűséggel folyamatosan és az időszak egészében érvényesül. Ha az alacsony

és a magas változat által kijelölt intervallumot tekintjük, akkor a népesség száma 90%-os valószínűséggel kisebbnek várható az 1986. évi-nél. A népességcsökkenésben ugyanakkor bizonyos szabályozottság alakul ki, az ingadozások nem lesznek túlságosan nagyok. A csökkenés az ezredforduló környékén nagy valószínűséggel megáll az új születési hullám kialakulása miatt. Ezután azonban ismét megindul, hacsak a napjainkban születő kislétszámú generációk nem bizonyulnak kiemelkedően magas termékenységűnek.

A népességelőreszámítás népességszámait kifejezően mutatják a folyamatok alakulását, a vázolt alternatívákat és elméleti kereteket is.

(ezer fő)

Év	Technikai	Alacsony	Közepes	Magas
	v á l t o z a t			
1986	10 640,0	10 640,0	10 640,0	10 640,0
1991	10 541,8	10 498,6	10 521,3	10 544,4
1996	10 474,9	10 375,0	10 437,8	10 503,0
2001	10 426,6	10 309,0	10 430,5	10 553,9
2005	10 325,2	10 232,0	10 427,2	10 619,1
2011	10 159,2	10 093,4	10 370,1	10 635,7
2016	9 983,9	9 939,6	10 301,2	10 644,6
2021	9 817,2	9 809,0	10 259,9	10 696,3

A technikai változat azt mutatja, hogy az 1985. évi népmozgalmi paraméterek állandósulása igen kedvezőtlen népességfejlődést váltana ki. Ugyanez áll az alacsony változatra is, amely a technikai-nál valamivel még kedvezőtlenebb. A népességszám az ezredfordulóiig 300 ezer fővel, 2020-ig 800 ezer fővel csökken, folyamatos, gyorsuló ütemben. A népesség száma 2021-ben visszaesik az 1957. évi szintre. A közepes változatban a népességcsökkenés az ezredfordulóiig 200 ezer fő, 2001-2021 között 160 ezer fő. A csökkenés az 1990-es évek közepétől, amikor szülőképes korba lépnek az 1970-es évek népesebb női generációi, egészen lelassul, gyakorlatilag megáll. Utána azonban, amikor az 1980-as évek kislétszámú kohorszai szülnek, újra megindul, bár mértéke és üteme már kisebb. A népességszám 2021-ben az 1968. évivel

egyenlő. A magas változatban a népességszám az ezredfordulóig 80 ezer fővel fogy, de közben már az 1990-es évek közepétől növekszik. A növekedés a jövő század elején is folytatódik és a népességszám 2021-ben "visszatér" a népességcsökkenés megkezdése előtt legmagasabb, 1981. évi szintre.

A népességcsökkenés megítélésénél abból indulunk ki, hogy az az alacsony születésszám és a magas halálozásszám együttes következménye. Ezért megállítása is csak a termékenység és halandóság lényegében egyidejű, tartós változásaival lehetséges. A csökkenés megállítása, kihasználva a korösszetétel 1990-es évek közepén 5-10 évre szólóan kialakuló kedvezőbb állapotát (népesebb szülőképes korosztályok, illetve az I. világháború idején született kislétszámú generációk legidősebb korba lépése) elérhető, de a népességszám stabilizálása, különösen növelése ennél nehezebb feladat. Fel kell készülni arra, hogy a népességszámra hosszú távon a hullámmás lesz jellemző, még igen hatékony népesedéspolitika esetén is. Ez abból adódik, hogy a korösszetételnek a XIX. század végén, e század elején létrejött reprodukciós tartalékai az ezredfordulóig teljesen kimerülnek. Ezért a népességszaporodás rendkívül érzékenyvé válik a termékenység és a halandóság ingadozásaira. Az ezredforduló után bármikor, amikor akárcsak átmeneti nehézségek támadnak a termékenység vagy a halandóság területén, illetve a folyamatok nem alakulnak megfelelően, népességcsökkenés alakulhat ki. Nyitott kérdés, hogy megváltozhatnak-e olyan mértékben a népességreprodukció feltételei (tartósan igen magas termékenység, ma még nem elképzelhető, 90-100 évnnyi születéskor várható átlagos élettartamok kialakulása, illetve folyamatos és jelentős bevándorlási többlet), mely tartalékokat képez a korösszetételben is. Úgy tűnik, hogy népesedési gondjaink megoldásának járható útja - legalábbis a következő 10-15 évben - nem ez, hanem a folyamatos, feltételteremtő, az egyéni és közösségi elhatározásokon nyugvó, azt támogató népesedéspolitika.

A népesség várható korösszetételét minden változatban a hosszabb távon feltartóztathatatlan, 2000 után igen jelentős mértékű öregedés, valamint a korosztályok visszatérő létszámingadozásai jellemzik.

A népesség öregedésének vizsgálatánál élesen el kell választani egymástól az időskorúak (60 évesek és idősebbek) számát és össznépségen belüli arányát. Az idősek létszámának növekedése természetes folyamat, a népesség javuló életkilátásainak, a várható élettartam meghosszabbodásának egyenes következménye. Az időskorú népesség össznépségen belüli arányának növekedése viszont az aktuális születésszámoktól, a fiatalok létszámától, tehát végső soron a népesség nagyságától függ (legalábbis a fejlett országokban). Nem véletlen, hogy az utóbbi időben sorra indultak az öregedéssel foglalkozó nemzeti és nemzetközi vizsgálatok és ezeknek kiindulópontja az öregedést, mint folyamatot, adottságot értelmezve, annak kutatása, miként lehet a társadalom számára elfogadhatóvá tenni a folyamatot. Hogyan lehet összhangot teremteni az öregedés és a reprodukció, az emberi teljesítmények és hosszabbodó élettartam, a társadalmi terhek és hozamok, a gazdasági és a humanitárius érdekek között – ez a hazánkhoz hasonló demográfiai helyzetben levő társadalmak fejlődésének egyik fő társadalmi kérdése a következő évtizedekben. Az idősek száma a népességelőreszámítás minden változatában növekszik, még a technikai változatban is, ahol pedig az élettartam változatlan. A 60 évesek és idősebbek száma 2001-ig 0–80 ezer fővel, 2021-ig 320–560 ezer fővel, 16–30 százalékkal emelkedik. Csökken ugyanakkor a 0–14 évesek száma, 1986–2021 között 260–630 ezer fővel, 11–28 százalékkal.

A munkaképes korúak létszáma az ezredfordulóig még növekszik, utána azonban már csökken, 2021-ig 300–500 ezer fővel. A 15–59 évesek száma azért nő az ezredfordulóig, mert munkaképes korban vannak, illetve kerülnek azok a korosztályok, akik az 1950-es és 1970-es években születtek. Az 1950-es évek első felében született korosztályok idős korba lépésével, 2010-től lényegesen emelkedik az idősek, csökken a munkaképes korúak száma. Egészeben a korösszetétel igen jelentősen öregszik, miután a népességszám az alacsony termékenység következtében 2021-re legfeljebb az 1981. évi szintre áll vissza, tehát nem nő; emelkedik a népesség átlagos kora, 3–5 százalékkal csökken a fiatalok, 5 százalékkal nő az idősek aránya.

A népességelőreszámításban a korösszetétel – elsősorban a múltbeli termékenység (és ezen keresztül a születésszámok) nagy ingadozásai miatt – kialakult egyenetlenségei, a korfa "kiszögelései" és "bevágódásai" természetes módon tovább érvényesülnek és újabb, csak

fokozatosan csillapodó mértékű egyenetlenségek forrásaivá válnak. Csökken a fiatalok száma 1986-1996 között, amikor a korcsoportot az 1980-as években született kislétszámú generációk alkotják, akik az 1960-as években született női kohorszok gyermekei. Növekszik a létszám 1996-2010 között, amikor a 70-es években született nők gyermekei fiatalok. A kialakult korösszetétel egyenetlesebbé tétele csak történelmi távlatban, a termékenység jövőbeni gyors változásainak, az egyszeri, lökészerű, de végeredményében hosszú távú pozitív változásokat nem, vagy alig hozó népesedéspolitikai programok elkerülésével, folyamatosan megvalósított távlati népesedéspolitikai stratégia érvényesítésével lehetséges.

Összefoglalva: A népességprojekciók és az új népességelőre-számítás eredményeinek összessége azt is mutatja, hogy a magyarországi népességfejlődésben a következő 5-6 évtizedben - a demográfiai átmenet keretében - egy kvázi-stabil típusú szakasz alakulhat ki, amelyet a termékenység-ingadozásokon keresztül érvényre jutó - állandó szintje és a halandóság hosszabb távon jelentős mértékű csökkenése jellemezhet. Ennek elérése az 1980-as évtizedben kialakult népesedési helyzetben 4-5 évtizeden keresztül hosszú távú, többtényezős népesedéspolitika folytatását igényli, amely egyidejűleg törekszik a termékenység emelésére és a halandóság csökkentésére. E népesedéspolitika minimális termékenységi célja az 1,95-ös termékenységi szint tartós elérése kell hogy legyen, a halandóság területén pedig - ugyancsak minimális célként - évtizedenként 10-15%-os átlagos halandóságjavulást kell célul kitűznie és megvalósítania a jövő század első harmadáig.

Ez a termékenység területén jelentős erőfeszítést igénylő, a halandóság területén - az 1980-as évek közepére elért kirívóan magas korszakos halandósági szintek, a korábbi korszakos elmaradásunk növekedése miatt - csak több évtized alatt fokozatosan teljesíthető rendkívüli feladat. Ebben megnyilvánul az is, hogy az 1980-as évek közepére - átmenetileg, bár nem kizárt, hogy hosszabb időszakra - népesedéspolitikai szempontból a halandóság a hazai népességfejlődésben a termékenységnél fontosabb problémává vált.

5. A demográfiai átmenet és sajátosságai Magyarországon 1880-2021 között (12)

Ahhoz, hogy a jövő század első évtizedeiben a hazai népességfejlődés ma belátható kereteit és fő irányait megrajzolhassuk, megérthessük és magyarázhassuk, nem elegendők pusztán az aktuális népességi helyzetből kiinduló ismeretek és ezek elemzése. Feltétlenül szükséges a népességfejlődés hosszú távú jellemzőinek, lényeges és tartós összefüggéseinek megragadása és ennek alapján elméletileg is megalapozott hipotézisek kidolgozása. A XIX-XXI. században a népesedési folyamatoknak világméretben és Magyarországon is végbemenő gyökeres átalakulásához a modern demográfiai átmenetek adják az elméleti keretet.

Az ipari termelési módra történő átállás után meginduló demográfiai átmenet természetesen a korszakos társadalmi-gazdasági fejlődés része, annak vetülete, mely az egyes népességekben közös - általános és specifikus jegyekkel is rendelkezik. Legfontosabb, általános érvényű vonása az, hogy a termékenység és a halandóság történelmileg nem hosszú időszak alatt a korábbi magas értékekről igen alacsony szintre csökken, a népesség száma új, magasabb szintre emelkedik, majd a népesség számának növekedése lelassul, és a népességszám stabilizálódik.

Az átmenet klasszikus demográfiai modellje, mely az átmenet közös - általános jegyeit ragadja meg, négy fejlődési szakaszt különböztet meg:

- A predeclin korszakot, amikor a népesedésre a gazdaságilag elmaradott társadalmak magas termékenysége és halandósága jellemző, ugyanakkor a korábbi időszakhoz képest már jelentős a népességnövekedés (eredeti "népességfelhalmozás").
- A demográfiai robbanás időszakát, amikor (hirtelen) felgyorsul a népességszaporodás és megkezdődik a termékenység és - elsődlegesen - a halandóság csökkenése.
- A tulajdonképpeni átmeneti időszakot, amikor (visszavonhatatlanul) végbemegy a halandóság történelmi javulása és a termékenység lecsökkenése.

- Az újrástabilizációs szakaszt, melyet a változások nagyfokú lelassulása, közelítőleg stacionér jellegű népességfejlődés kialakulása jellemez az átalakult termékenységi, halandósági, népsűrűségi stb. szinteken.

Amilyen jól követhető az átmenet első három (a fejlődő országokban első két) szakasza, hiszen ezek már lezajlottak, olyan bizonytalanul ítélnél meg utolsó szakasza, amelyben ma élünk. Az átmenet a stabilizációs szakaszba ugyanis rendkívül differenciált képet mutat az egyes népeiségekben úgy, hogy sok demográfus felveti, nem kellene-e az újrástabilizációs szakasz elé egy közbeeső, regresszív periódust iktatni - természetesen annak elméleti alapjaival együtt. Egy ilyen szakaszt a tartósan igen alacsony (népességreprodukciót nem biztosító) termékenység, változó - sőt romló - halandóság és a népesség számának stagnálása, csökkenése jellemezne.

Ezt a népességfejlődési szakaszt azzal indokolják, hogy a legfejlettebb országok túlnépesedtek, a gazdasági fejlettség és a fogyasztási színvonal igen magas szintjeit elérve eléggé "demoralizálódtak", túlságosan sok energiát használnak, szennyeznek a környezetet, így a demográfiai továbbfejlődésre alapjuk megkérdőjeleződik, bizonytalanává válik. E pesszimista álláspont is hozzájárul ahhoz, hogy a fejlett országok demográfiai jövőképében és a demográfiai átmenet elméletében sok a bizonytalan elem. Az utóbbi évtizedekben egyre inkább kitűnik, hogy a gazdaságilag fejlett országok jelentős részében a népesedési folyamatok nem engedelmeskednek a klasszikus elméleti sémáknak, azoknál általában kedvezőtlenebbül alakulnak. Az a hipotézis, mely szerint a népességfejlődés a demográfiai átalakulás befejeződése után, saját belső logikájából adódóan, spontán módon stabilizálódik, egyre inkább ellentétbe kerül tehát a tényleges fejlődéssel. Úgy tűnik, hogy az országoknak ebben a körében népesedéseméleti megfontolások alapján is szükség van a népesedési folyamatok befolyásolására, tudatos, hatékony, folyamatos népesedéspolitikára. Ezt azonban - nem függetlenül a népesedéseméleti bizonytalanságoktól és a tudományos ismerethiánytól - az érintett országoknak csak kisebb része ismerte fel és tette politikája részévé. A legutóbbi időszakban a bizonytalansághoz hozzájárult az is, hogy a modern korban eddig alkalmazott népesedéspolitikák eredményei és megítélése korántsem egyöntetű.

Magyarországon is a korábbi, itt nem tárgyalt predeclin korszak mint első szakasz után a demográfiai átmenet második szakasza a múlt század utolsó harmadától az 1910-es évekig zajlott le. Ebben az időszakban a nettó reprodukciós együttható 1,5 körüli szinten mozgott. A halandóságjavulásnál lassúbb termékenységsökkenés miatt ebben az időszakban a korábbi reprodukciós egyensúly felbomlott és kialakult a hazai demográfiai robbanás időszaka. Az átmenet harmadik szakasza 1960-ig zajlott le. Ebben az időszakban a nettó reprodukciós együttható, jelentős ingadozásokkal, időszakonként (az 1930-as években és az időszak utolsó éveiben), az egyszerű reprodukciót biztosító szint alá csökkenve, általánosan alacsonnyá vált.

Az első időszakban - pontosan 1870 és 1915 között - a népesség száma 60%-kal, a második időszakban - a nettó reprodukciós együttható alacsony értéke ellenére - 1915 és 1960 között a népességszám 30%-kal növekedett. Ez arra vezethető vissza, hogy a múlt század végén, e század elején a termékenység "késleltetett" ciklusa miatt mintegy 30 nagylétszámú generáció alakult ki. Hatása nemcsak 1960-ig volt érzékelhető, népességnövelő hatásuk végleges kimerülése, a korábban felhalmozódott reprodukciós tartalékok teljes megszűnése az 1980-as, 1990-es években zajlik le. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a demográfiai átmenet második és harmadik szakasza 1960 körül záródott le és fő vonalaiban a demográfiai átmenet vázolt modellje szerint ment végbe (13).

Miközben a hazai szakirodalomban nem elhanyagolható fontosságú viták mellett lényegében egyetértés alakult ki arról, hogy a hazai népességfejlődés fő vonalaiban egyezik a demográfiai átmenet klasszikus sémájával, ugyancsak közel egyöntetű - viták alapján - a szakirodalomban a demográfiai átmenet folyamata magyarországi sajátosságainak megítélésében is. Elfogadottnak tekintjük, hogy Magyarországon 1960-ig az átmenet lezajlásának három sajátos vonása alakult ki:

- bár a termékenységsökkenés megindulása történetileg egybeesik a polgári fejlődés, az eredeti tőkefelhalmozódás és iparosodás megindulásával, maga a termékenységsökkenés agrár környezetben, a történelmi Magyarország déli, délkeleti részein indult meg, a kutatás által jól körülhatárolt földrajzi körzetekben;

- a termékenység és a halandóság színvonalának nagyobb ütemű változását késéssel, csak az 1900-as évektől számíthatjuk; ezt követően mindkét demográfiai folyamat, elsősorban azonban a termékenység átalakulása, nagyobb ütemben zajlik le, mint azt Nyugat-Európában tapasztalhattuk;
- nem következett be a házassági kor kitolódása, az első házasságok megkötését jellemző életkor az időszak egészében lényegében stabil maradt (14).

Ugyanakkor az, hogy a hazai népességfejlődés az egész demográfiai átmenet során fő tendenciájában a stabilizációs állapot lehetősége felé halad, aligha vitatható és jól illusztrálható. Figyeljük meg például, hogyan alakultak a múltban az egyes születési évjáratok várható összeletttartamai:

Év(ek)	Születéskor várható átlagos élettartam az adott év(ek) közül	Élveszületések száma az adott év(ek) közül	A születési évjárat leérendő éveinek várható száma
1	2	3	4 = 2 x 3
1900-01	37,34	264 000	9 858 000
1910-11	39,76	264 000	10 457 000
1920-21	42,06	252 000	10 599 000
1930-31	50,21	213 000	10 695 000
1941	56,55	183 000	10 349 000
1949	61,34	193 000	11 839 000
1960	67,95	146 000	9 921 000
1970	69,13	152 000	10 508 000
1980	69,02	151 000	10 422 000

A táblázatból kitűnik, hogy a termékenység és a halandóság a demográfiai átmenet során szoros összefüggésben, közel párhuzamosan alakult, és az egész folyamat, egészen napjainkig, 10,5 milliós népességszám kialakulását és fennmaradását teszi lehetővé. Más szóval: lehetséges, ha ezen a népességfejlődési tendencián változtatni akarunk,

az a népességreprodukció feltételeinek tartós, minőségi jellegű megváltoztatásával érhető el. A magyarországi népesedés fő trendjei alapján azt mondhatjuk, hogy hazánkban az utóbbi időszakban egy intenzív népességfejlődési szakasz, a demográfiai átmenet stabilizációs szakasza kezdődött el. E népességfejlődési szakaszt az elmélet klasszikus sémái szerint az egyszerű reprodukció szintje körül alakuló termékenység, általában – de nem feltétlenül – tovább javuló halandóság, a népességszám dinamikusabb változásának fokozatos megszűnése, a korösszetételnek hosszabb távon a halandóság változásaihoz igazodó további öregedése, a közel stacionér népesség kialakulásának folyamata jellemzi.

Ugyanakkor az 1960 utáni 25 év hazai népesedési adatai nem támasztják alá teljesen, egyes vonatkozásokban pedig megkérdőjelezzik a népességstabilizáció megkezdődését, érvényességét, sőt jövőbeni érvényre jutását is.

6. A demográfiai átmenet 1961–2021 között

A demográfiai átmenet klasszikus sémája feltételezi, hogy az átmenet befejeződésével minimálisan változó, a stagnáláshoz közel álló és hosszabb távon közelítőleg stacionér népességet eredményező népességfejlődés alakul ki. A demográfiai elmélet ma megválaszolásra váró egyik leglényegesebb kérdése hazai körülményeink között az, hogy hogyan magyarázzuk a hazai népesedés 1960 utáni, az elmúlt 25 évben bekövetkezett alakulását. A már lezajlott népesedési folyamatokra adandó elméleti magyarázat szorosan összefügg avval is, hogy milyen elméleti alapot és magyarázatot választhatunk a következő három–négy évtized, majd pedig az azt követő évtizedek népességfejlődésének előreszámításához és az előreszámítások eredményének értelmezéséhez.

A termékenységet az utóbbi 25 évben összességében csökkenő trend, az időszak túlnyomó részében kisebb-nagyobb mértékben reprodukció alatti színvonal, az időszak egészében erőteljes ingadozás, végül az időszak végén a kismértékben reprodukciós szint alatti termékenységi színvonal stabilizálódásának jelei jellemezték. Eltekintve mind ezek társadalmi–gazdasági magyarázatától, magából a termékenység alakulásából arra következtethetünk, hogy Magyarországon az utóbbi évtizedekben tartósan hiányoztak a termékenység egyszerű reprodukciós

szinten tartásának feltételei. A meghirdetett népesedéspolitikai programok szerepe egyrészt abban mutatkozott meg, hogy hatásukra erős korstruktúra-ingadozás, demográfiai hullámok jöttek létre és reprodukálódtak, másrészt pedig abban, hogy az intézkedések hatására az 1970-es évek közepétől mérséklődően érvényesülő termékenységsökkenés intenzitás és a stabilizálódás jelei mutatkoznak. A ma 35-50 éves, tehát termékenységüket befejezett nők átlagos gyerekszama 1,95-ös szinten mozog, tehát mintegy 0,15-tel elmarad az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől (2,1).

A halandóság színvonala - a férfiak esetében az 1960-as évek közepétől, nők esetében az 1960-as évek végétől - folyamatosan növekedett. A halandósági színvonal növekedése az 1970-es évtizedtől az 1980-as évek első harmadáig jelentősen felgyorsult, bár az utóbbi 1-2 évben az elért igen magas színvonalon ugyancsak a stabilizálódás jeleit mutatja. Az előző folyamatok hatására elsősorban a férfiaknál csökkent a születéskor várható átlagos élettartam és a korszpecifikus halandóság a gazdaságilag fejlett és fejlett egészségügyi kultúrával rendelkező országok között minden korcsoportban a legkedvezőtlenebb.

Az alacsony termékenységi szint, valamint a magas halandósági színvonal együttes hatására 1981-től megkezdődött a népesség csökkenése. Ez a csökkenés - jelentős részben strukturális meghatározottsága miatt - igen nagy valószínűséggel, mintegy 15 éven át, az 1990-es évek közepéig érvényesül, ezt követően tartós kiiktatását, megszüntetését csak hatékony népesedéspolitikai - termékenységnövelő, halandóságcsökkentő - intézkedésekkel érhetjük el. Fokozódott a népesség öregedése, különösen 1960 után, miután időskorba léptek a századforduló környékén, a hazai népességrobbanás időszakában született nagylétszámú korosztályok. Az idősek aránya megközelíti a 20 százalékot.

Egy szélesebb demográfiai helyzetképhez hozzátartozik még a házasságkötések intenzitásának mérséklődése, a válások arányának folyamatos emelkedése, a népesség területi elhelyezkedésének és mozgásának kedvezőtlen vonásai. Aktuális népesedési helyzetünket azonban elsősorban azért nevezhetjük az 1980-as évek elejétől minőségileg újnak, mert a kedvezőtlen demográfiai jelenségek ilyen fokú egyidejűsége és összegződése az 1980-as években nemzetközileg meglehetősen egyedülálló. Nem szorul tehát talán további bizonyításra az, hogy a lényeges

népesedési folyamatok területén Magyarországon ezekben az évtizedekben, 1960–1985 között részben az átmenet klasszikus sémájától eltérő, a stabilizációs időszak elméleti jellemzőinek részben meg nem felelő népességfejlődés zajlott le (15).

Az 1986–2021 időszakra szóló népességelőreszámításoknak (16) így egyszerre több, eltérő szintű választ kellett megfogalmaznia a jövőbeni népességfejlődésre vonatkozóan. Tisztázni kellett, hogy a XX. század végi, XXI. század eleji hazai népességfejlődés önmagában és nemzetközi kitekintésben is hogyan illeszkedhet a XIX–XX. századi megvalósult népességfejlődéshez. Fel kellett tárni, hogy az utóbbi 2–3 évtizedben a népesedési folyamatokban érvényesült kedvezőtlen jellemzők módosították-e, és ha igen, milyen mértékben és milyen időtávú hatással a hosszú távú összefüggéseket. Végül felelni kellett arra, hogy az aktuális népesedési helyzet, mint demográfiai mélypont milyen mértékben és időtávon korrigálható. A népességelőreszámítások lényegében egységes választ adnak a felmerült kérdésekre, miközben jelzik az eltérő lehetőségeket is.

Mindhárom érdemi változat kvázi-stabil típusú népességfejlődési irányt érvényesít. Ez a termékenységben a gyors, nagymértékű változások elkerülését, a halandóság esetében hosszabb távon fokozatos, folyamatos javulást tételez fel. Ennek hatására a népesség változásában (még népességcsökkenés esetén is), valamint a korösszetételben (az öregedési folyamatban) bizonyos szabályozottság alakul ki.

Összességében mindhárom érdemi változatban olyan jövőbeni népességfejlődés bontakozik ki, ami különböző mértékű igazodást jelent a fejlett országokban ma uralkodó trendekhez. Ugyanakkor a termékenység szintje összességében alacsonyabb, a halandóság magasabb, a korösszetétel öregedése előrehaladottabb, a népességszám változása pedig eltérő attól, ami a Magyarországgal azonos gazdasági fejlettségi szintű országok átlaga.

Közös a változatokban az is, hogy a népesedéspolitikai befolyásolást az alapvetően szükséges, rendkívül lényeges feltételek között tartják számon. Lényegében ennek eredményességétől, hatásfokától függően alakul a népesedés mozgástere.

A népességelőreszámítások – mint minden előrejelzés – nem a statisztikai értelemben vett bizonyosságot, hanem a hipotézisekben foglalt feltételek mellett leginkább várható fejlődést fejezik ki. Ezért több évtized távlatában a népességfejlődésnek egy valószínű sávját jelölhetik ki. Az előreszámítások 2000 után viszonylag széles intervallumot képeznek. Ez közvetlen összefüggésben van a jövőbeni népességfejlődés lehetséges elméleti magyarázatával, amire lényegében három lehetőség kínálkozik:

- első lehetőségként abból indulhatunk ki, hogy a magyarországi népességfejlődés a XX. század utolsó harmadában, az átmenet-elmélet stabilizációs szakasza szerint alakul, azonban ebben a szakaszban több nemzeti sajátosság érvényesül. E sajátosságok kedvezőtlenül térnek el az átmenet elméleti modellje által felvázolt fejlődési sémától, azonban mértékük és érvényesülésük időtartama nem olyan, hogy az kétségbevonja a stabilizációs népességfejlődési szakasz 1960-as évekbeni megkezdésének tényét, mindössze lefolyását teszik kiegyensúlyozatlanná és a kvázi-stabil népességhez vezető stabilizációs szakasz időtartamát hosszabbíthatják meg néhány évtizeddel;
- második elméleti magyarázatként az kínálkozik, hogy a magyarországi népességfejlődésben a demográfiai átmenet utáni stabilizációs szakaszt megelőzi egy több évtizedes "közbeiktatott" sajátos átmeneti időszak. Ezt az átmeneti időszakot a tartósan és ingadozásokkal megvalósuló, egyszerű reprodukciós szint alatti termékenység, a tartósan és nagymértékben növekvő, igen magas szinten stabilizálódó, majd lassan javuló halandóság és a népességszám esetleg több évtizeden át érvényesülő, nem nagymértékű (2001-ig 3-4%-os, 2021-ig 5-6%-os) csökkenése jellemzi;
- végül harmadik lehetőségként az a magyarázat adódik, hogy a magyarországi népességfejlődés 1960 utáni alakulására nem alkalmazhatjuk a demográfiai átmenet elméleti modelljét, és így a népességfejlődés egészének magyarázatára attól eltérő és ma még nem létező elméleti magyarázatot kell keresni.

7. A demográfiai átmenet jövőbeni lefolyásának egy lehetséges elméleti magyarázata

E rész megírásánál abból indultunk ki, hogy csak a jövőbeni magyarországi átmenetre vonatkozó kutatások fő irányainak kijelöléséhez, az ezeket megalapozó hipotézisek felvázolásához áll rendelkezésünkre a tudományos ismeretek összessége; ezek tudományos nézetrendszerre formálásához további, többirányú kutatásra van szükség. Így miközben a következőkben kifejtett nézeteinkben az ebből adódó kétségek is megjelennek, e gondolatok mégis szervesen kapcsolódnak a hazai népességfejlődésről az előzőekben kifejtett álláspontunk gondolatmenetéhez, logikájához.

Mindezeket a változásokat két fő nézőpontból vizsgálhatjuk. Elemezhetjük viszonyukat a demográfiai átmenet folyamatához és ez mindenképpen a korábbi, említett népességfejlődési koncepció (stacionér, illetve stabil-növekvő népesség gyors elérése) felülvizsgálatát igényli (17). Másrészt tekinthetjük úgy, mint a II. világháború utáni, a szocialista társadalmi-gazdasági fejlődés keretei közötti népesedési szakaszt. Nyilvánvaló, hogy e két szemléletmód ötvözete az, ami reálisan leginkább feltárhatóvá teszi a főbb tényezőket, a kialakult népesedési szakasz jellegét, a jövőbeni fejlődés perspektíváit.

Ami a demográfiai átmenetet illeti, a népességszám növekedésének lelassulása, majd a növekedés megállása eléggé elterjedt hipotézissé vált már a két világháború között. Ez logikus megoldásként kínálkozott az ipari forradalmakkal megindult demográfiai átalakulás egyik alapkérdésének megválaszolására. A népességszám növekedésének logisztikus görbéje, melyet állati populációk megfigyelése támasztott alá, tagadta a korlátlan szaporodás lehetőségét és elvetette a visszafejlődés alternatíváját, a népességszám stabilizálását tűzte ki célul. Ezt a hipotézist a tapasztalatok is megerősítették. A népességszám növekedése a fejlett országokban valóban egészen lelassult, egyre világosabban rajzolódni kezd a növekedés határai. Ugyanakkor eddig nem váltak be azok a pesszimista népességelőreszámítások, amelyek a népességszám drasztikus csökkenését jelezték előre. A két világháború közötti ilyen előreszámításokat például a "baby boom"-jelenség a II. világháború utáni szakaszban megdöntötte. Ezzel együtt a népességszám jövőjét érintő elméleti bizonytalanság nagy, mert lényegében eredménytelen-

nek maradtak az optimális (maximális) népességszám meghatározására irányuló kutatások.

A népességszám határaitra vonatkozó vizsgálatok egyik fontos mutatószáma az egyes születési kohorszok által összesen leélendő évek várható száma, vagyis az éves születésszám és az adott évi születéskor várható átlagos élettartam szorzata. Az így kapott érték kisebb, mint a generáció által ténylegesen leélendő évek száma, mert a halandóság időközben bizonyára javul, mégis ez a mutató képet ad a népességszám alakulásának lehetőségeiről. Magyarországon a születési kohorszok által leélendő évek várható száma a XX. század egészében 9-12 millió fő között ingadozik, 10,5 milliós átlagértékkel. Ez azt jelenti, hogy 10,5 millió főt nem sokkal meghaladó népességszám kialakulása és fennmaradása lehetséges, hacsak egy újabb történelmi korszakban nem változnak meg lényegesen a reprodukció feltételei. Ez nem jelenti a további jelentősebb népességnövekedés teljes kizárását abban az esetben, ha sikerül folyamatossá tenni a várható élettartamok emelkedését, hiszen ekkor a ténylegesen leélt évek száma magasabb lesz. Magyarország jelenlegi 10,6-10,7 milliós népességszáma azonban az adott halandósági viszonyok közepette már elérte azt a határt, amire az utóbbi évszázad demográfiai fejlődése alapján következtetni lehet.

Ha a születési kohorszok által leélt évek várható számának közelítő állandóságát, mint statisztikai tény népeségfejlődési törvénynek tekintjük (hangsúlyozni kell, hogy a tényből ekkor hipotézis lesz), messzemenő következtetéseket vonhatunk le. Először is megváltozik a reprodukció fogalma. Reprodukción eddig általában azt értettük, hogy az egyes női generációk reprodukálják gyermekeikben (leánygyermekeikben) a saját születésszámukat, vagyis a nettó reprodukciós együttható egységnyi. Ezt a továbbiakban tiszta demográfiai reprodukciónak nevezzük (18). Ez igen kényelmes fogalom a demográfusok számára és egyben jól hangzó népesedéspolitikai cél. Ha a születésszám újratermelése biztosított, a népesség számának növekedése folyamatos egészen addig, míg a halandóság javul, hiszen a gyermekek tovább élnek, mint a szülők. Ha eljutnánk a halandóság tovább már nem javítható igen alacsony szintjéhez, akkor a népesség számának növekedése fokozatosan megállna, és stabilizálnódna. Vagyis a demográfiai átmenet külső beavatkozás nélkül, saját belső logikájából adódóan "simán" jutna befejező állapotába.

Ez a típusú reprodukció azonban nem valósult meg Magyarországon, de a legtöbb fejlett országban sem. Megvalósult viszont a leélt évek várható számának hozzávetőleges állandósága, vagyis a tiszta demográfiai reprodukciós jellegű helyett egy másfajta, inkább gazdaságdemográfiai jellegű reprodukciós magatartás (19). Ebben az esetben a népességszám állandóságához nincsen szükség a születésszám újratermelésére, ehhez javuló halandóság mellett alacsonyabb termékenység is elegendő. Ennek a megközelítésnek az a lényege, hogy a népesség számának növekedése eleve és gyakorlatilag a demográfiai átmenet megkezdésétől korlátozott és az átmenet olyan "sikeres" befejezéséhez, amely nem jár a népesség visszafejlődésével - álláspontunk szerint - külső beavatkozás, folyamatos, hatékony népesedéspolitika szükséges.

Talán nem meglepő, hogy a leélt évek várható számának állandóságát feltételezve, a valóságos folyamatokhoz közelállóan leírható és magyarázható a demográfiai átmenet. Ebben a modellben a demográfiai robbanás lényege abban áll, hogy a leélt évek száma eléri a népességszám később kialakuló határát. Magyarország mai területén a XVIII. század végén 2,5 millió ember élt, az éves születésszám 120 000 fő körül, a születéskor várható élettartam 22 év körül alakult, vagyis a leélt évek várható száma nagyjából megegyezett a népesség számával (átmenet előtti szakasz). Később, a XIX. század közepén 4 millió fős népességszám mellett már közel 6 millió lett a leélt évek száma (eredeti népességfelhalmozás időszaka). Az 1900-as évek elején 7 milliós népességben a mutató meghaladta a 10 millió évet és ezzel valóban lezárult a demográfiai robbanás időszaka, megkezdődött a termékenység gyors csökkenése.

Mivel a leélt évek várható száma azonos és a halandóság ütemesen csökken, a termékenység is lecsökken és idővel szükségszerűen olyan alacsonnyá válik, hogy a nettó reprodukciós együttható egynél is kisebb lesz. Ez valósult meg Magyarországon az 1960-as évektől, de ha a generációkat tekintjük, akkor azt látjuk, hogy azok gyakorlatilag a század eleje óta nem reprodukálták a saját születésszámukat gyermekeikben. Az átmenet befejező szakaszában, amikor a várható élettartamok emelkedése lelassul, ahhoz, hogy a leélt évek várható száma továbbra is állandó maradjon (tehát ne következessen be jelentős népességcsökkenés), a termékenységnak emelkednie kell. Tehát egy hosszú

történelmi időszak után, amikor a csökkenő gyerekszám demográfiai és társadalmi normája érvényesült, alapvető változásnak, tendenciaváltásnak kell bekövetkeznie, és a szóban forgó gazdaságdemográfiai jellegű reprodukciós magatartást fokozatosan fel kell váltania egy tiszta demográfiai reprodukciónak. A szerzők kutatásaik alapján arra - a ma még további, tudományos verifikálásra szoruló megállapításra jutottak, hogy ez a modell fő vonalaiban jobban megfelel a Magyarországon ténylegesen lezajlott népességfejlődés megértéséhez és megmagyarázásához egészen napjainkig és a jövőre nézve, és remélhetően reálisabb cselekvési lehetőséget ad a népesedéspolitika számára is, mint az átmenet klasszikus modellje.

Természetesen a leélendő évek számának állandósága a valóságban csak hozzávetőleges. A termékenység a társadalom fejlődésének prosperáló szakaszaiban általában magasabb, válságos időszakokban általában alacsonyabb, tehát hullámzó módon alakul. Ezek a hullámzások Magyarországon jelentős részben a születések időzítéséből származtak, vagyis abból, hogy kedvező körülmények között a családok előbbre hozták, rosszabb feltételek mellett elhalasztották a gyermekek megszületését. Különösen jellemző ez a magatartás a II. világháború után. A születésszám ingadozásai, ahogy a generációk végigvonulnak a korösszetételben, újabb születési hullámokat váltanak ki, vagyis a korösszetétel is eléggé és nagyon hosszú távon ingadozik.

Ezen kívül a várható élettartamok emelkedése sem folyamatosan és egyenletesen megy végbe. Egy-egy halandósági korszakváltás előtt a javulás megtorpanhat, a színvonal akár vissza is eshet. Ilyen helyzet alakult ki Magyarországon az 1960-as évek közepétől, amikor előtérbe került a "civilizációs" betegségek elleni küzdelem, az ezzel összefüggő epidemiológiai korszakváltás megvalósítása. Ebben különböző okok miatt egészen napjainkig nem sikerült kellően előrehaladni, sőt a mortalitás jelentős romlása is bekövetkezett. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a helyzet nem változik meg a következő 10-15 évben, hiszen a legfejlettebb országokban időközben sikerült az élettartamok új, magasabb szintjeit elérni és állandósítani. Ez jelzi, hogy a halandóság csökkentése nehéz, de megvalósítható feladat.

Mindebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a demográfiai átmenet befejező szakasza egy egész történelmi korszakban valósul meg,

melynek alapvetően az instabilitás a jellemző, lényegi vonása. Kedvező esetben a termékenységre a kisebb hullámzásokon keresztül megvalósuló állandóság, a halandóságra a megtorpanásokon keresztül érvényre jutó javulás a jellemző, a nettó reprodukciós együttható kismértékben 1,0 alatt ingadozik. A népességszám változásának távlata a közel állandó szint, váltakozó népességcsökkenési és növekedési periódusokkal. A korösszetétel egyre jobban "megnyúlik" az élettartamok növekedésének hatására, emellett kisebb-nagyobb mértékben hullámzik. Populációs és depopulációs korszakok több évtizeden keresztüli változásán át jut érvényre egy közelítőleg stacionér jellegű népességfejlődés.

Demográfiai átmenetünk e szakaszának jellegzetessége a társadalmi meghatározottság és ennek alapján a népesedés befolyásolásának, az aktív, folyamatos, többletényező népesedéspolitikának a történelmi lehetősége és szükségessége. Ennek az a funkciója, hogy összhangot teremtsen a gyors társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés, az egyéni-, családi- és csoportérdekek, valamint a társadalmi érdek között. Folyamatos, hosszú távú népesedéspolitikával minden bizonnyal csökkenthető a népesedésnek a mostani szakaszban jellemző instabilitása, a hullámzás mértéke. Ez a népesedéspolitika egyben feltétele az átmenet modelje szerint lezajló befejező szakasznak, a spontánul végbemenő népességfejlődésnél harmonikusabb demográfiai jövőt megalapozó fejlődésnek.

A szocializmus társadalmi-gazdasági viszonyai a népesedés tudatos befolyásolására jó elvi-elméleti lehetőségeket kínálnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a lehetőség minden további nélkül már napjainkban is adott. Amikor a Magyarországon az utóbbi 2-3 évtizedben létrejött népességfejlődési szakaszt a szocialista fejlődéssel összevetve vizsgáljuk, nem indulhatunk ki a teljesen kifejlődött, ideális társadalom ideológiájából levezetett népesedési "törvényből". A valóságos folyamatokat, az eddig megvalósult fejlődést és annak ellentmondásait kell szemügyre venni. Magyarországon jelentős eredmények születtek az új társadalom építésében. Megvalósult az iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a gazdasági mechanizmus reformja, a kulturális forradalom, átalakult a társadalom, megváltozott az emberek életmódja, élet- és munkakörülményei. A népesedést közvetlenül érintő területek közül kiemeljük a társadalmi mobilitást, az urbanizációt, a női foglalkoztatottság teljessé válását, az iskolázottság emelkedését, az egyén és a család szabadságának megnövekedését.

Ezek a változások történelmileg igen rövid idő alatt, lényegében revolúciós úton zajlottak le. Ez jelenti a minőségi változást, a rövid időt, a szerves előzmények (az evolúció) jelentős mértékű hiányát is. A változások önmagukban progresszívak voltak, de ugyanakkor nem hatottak kedvezően a népesedésre. A termékenység esetében például megnövekedett azoknak a népességcsoportoknak a súlya, melyek hagyományosan, objektív okoknál fogva alacsony gyermekszámúak. Hasonló hatással járt a családok stabilitásának csökkenése, a válások emelkedése. A gyors fejlődés következtében a munkaképes korúak közel egyharmadának életformája ma még átmeneti jellegű, de nem tudott teljesen alkalmazkodni új környezetéhez, lehetőségeihez, ami gyökeresen különbözik attól, amiben nevelkedett. Ezt részben magyarázatnak tekinthetjük a halandóság romló tendenciájára is. Jelentős erőfeszítések történtek ezeknek a hatásoknak az ellensúlyozására. Ezek a népesedéspolitikai intézkedések összességükben csökkentették a termékenység-süllyedés mértékét, de tendenciáját eddig nem tudták megfordítani.

A jövőt illetően alapvető jelentőségűnek tartjuk azt a felismerést, hogy - céljaink és reményeink szerint - a gazdasági-társadalmi fejlődés hosszabb távon ismét és továbbra is gyors ütemű és jelentős lesz és ekkor tartósan fennmaradnak a fejlődés önmagukban pozitív, de a népességre negatívan ható tényezők. Hatásuk korlátozása csak hosszabb távon, a népesedés minden lényeges elemére kiterjedő, hosszú távú, folyamatos és hatékony népesedéspolitikai stratégia érvényesítésével valósulhat meg. Lényegében ezt a felismerést és törekvést fejezi ki az új, 1984-ben elfogadott távlati népesedéspolitikai stratégia.

8. Összefoglalás

Tanulmányunkban és az elvégzett népességelőreszámításokban abból indultunk ki - s eredményeink ennek fontosságát igazolták -, hogy az utóbbi két évszázad és külön az utóbbi 25 év magyarországi népességfejlődésének fent bemutatott sajátos és a demográfiai átmenet sémájától eltérő vonásai mindeddig, az 1980-as évekig nem indokolják, hogy kétségbe vonjuk a stabilizációs népességfejlődési szakasz létrejöttének és megvalósulásának tényét, azzal a kiegészítéssel, hogy ez a szakasz tendencia jelleggel, a népesedés hullámszerűségén keresztül jöhet létre, a népesedés befolyásolásával pedig a hullámszerűség mértéke csökkenthető. Alapjaiban elfogadjuk tehát a demográfiai átmenetet a már lezaj-

lott folyamatok elméleti magyarázatára. A következő 35 évre szóló népességelőreszámítások "középső" és "felső" változatai ezen az elméleti magyarázaton alapulnak.

Elfogadjuk azonban azt is, hogy az elméleti sémától eltérően alakult népesedési folyamatok változatlan mértéke és jövőbeni, további tartós érvényesülése esetén ez az álláspont egyre inkább vitatható. Más szavakkal: ha az 1980-as évek közepéig érvényesülő fő demográfiai folyamatok trendjei a következő évtizedekben is érvényesülnek, és nem következik be viszonylag rövid idő alatt tendenciaváltozás, akkor egyre inkább előtérbe kerül az az elméleti magyarázat, amely a demográfiai átmenet elméletnek általános sémájától eltérő, a stabilizációs szakasz elé iktatott "közbeiktatott" vagy depopulációs fejlődési szakasszal operál. A népességelőreszámítások "alsó" változata ezt fejezi ki, ennek hatásait mutatja be.

A népességelőreszámítások eredményei és elméleti alapjuk, illetve magyarázatuk összességében azt mutatják, hogy az előttünk álló évtizedekben jelentős erőfeszítéseket kell tennünk a kedvezőtlen népességfejlődési tendenciák befolyásolására, megváltoztatására. Erre a népesedési folyamatok alakulása a demográfiai átmenet adott szakaszának keretei között elméletileg is értelmezhető lehetőséget kínál. A népességfejlődés gyakorlati befolyásolásának alapja az a távlati népesedéspolitikai stratégia lehet, melyet 1984-ben nemzeti programként hirdettünk meg. Ennek megvalósítása az előttünk álló évtizedekben az 1980-as évekre kialakult új, a korábbiaknál kedvezőtlenebb népesedési helyzetben kényszer is.

A tanulmányban vizsgált népességfejlődés lehetséges pályái azt mutatják, hogy egy elméletileg megalapozott, folyamatos és stratégiai szemléletű népesedéspolitikai cselekvés a népesedési helyzetből kiinduló, reális és racionális célokat tűzhet ki, megalapozottan törekedhet a népességszám stabilizálására és a népességstruktúra kedvezőbbé tételére. E célok közül a népességcsökkenés korlátozása a végső következményként adódó cél lehet, azért is, mert a népesség csökkenése a kedvezőtlen vonásokat mutató népességstruktúra még kedvezőtlenebbé válásának korlátozásán keresztül akadályozható meg. Mindezt jól mutatja a népességcsökkenés kirajzolódó mértéke és időtartama. Így nem tekinthetjük jelentős demográfiai veszélynek a "nemzethalál", a magyar

etnikum "elfogyásának" több mint száz éve született vízióját az előttünk álló és tudományosan belátható 4-6 évtizedben; a népességfejlődés egésze kedvezőtlen vonásainak, ennek jól belátható hátrányos társadalmi-gazdasági következményeinek azonban cselekvésre kell késztetniük bennünket. A hatékony cselekvés lehetőségei szempontjából a következő 2-3 évtizedre kiterjedő hatásokkal kiemelt jelentősége van az előttünk álló éveknek, az 1980-as évek második felének. A hatékony cselekvés ezekben az években a hosszú távú népesedésfejlődési tendenciák kedvező befolyásolásának is feltétele.

J E G Y Z E T E K

- (1) Az 1981–2001 időszakra szóló népességelőreszámítások alapdokumentációját az Intézet az alábbi kiadványaiban adta közre:

Bies Klára – Hablicsek László – Szabó Kálmán: Magyarország népessége 1981–2001, országos népességelőreszámítás. KSH NKI Közleményei, 55. sz. Budapest, 1983/2.

Bies Klára – Hablicsek László – Szabó Kálmán: Magyarország népessége 1981–2001, területi népességelőreszámítás. KSH NKI Közleményei, 56. sz. Budapest, 1983/3.

Szabó Kálmán: Magyarország népessége 1981–2001, Budapest és az agglomeráció népességének előreszámítása. KSH NKI Közleményei, 57. sz. Budapest, 1984/1.

Langerné Rédei Mária – Szabó Kálmán: Magyarország népessége 1981–2001, a megyeszékhelyek népességelőreszámítása. KSH NKI Közleményei, 58. sz. Budapest, 1984/2.

Csernák Józsefné – Szabó Kálmán: A családok és háztartások előre-számítása, 1981–2001. KSH NKI Közleményei, 59. sz. Budapest, 1985/1.

Az előreszámítások főbb eredményeit összefoglalóan Monigl István – Vukovich Gabriella: "A népesség számának és struktúrájának alakulása Magyarországon az ezredfordulóig" című cikkében (Statisztikai Szemle, 1984/12. szám) publikálta.

- (2) Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella: "A magyarországi népességfejlődés néhány hosszú távú jellemzője 1880–2001 között." Demográfia, 1985/4. szám.
- (3) Ezeknek az előreszámításoknak a részletes eredményeit az Intézet 1987. folyamán több kiadványban adja ki.

(4) A nagy távlatra, esetünkben az ezredforduló utáni évtizedekre szóló népességelőrebecslések megjelölésénél már nem használhatók az "előreszámítás" és "prognózis" szavak, mert ezek az előrebecslések természetesen számos jelentős, nem, vagy nehezen felmérhető bizonytalansági tényezőt tartalmaznak. Gondot okoz e tekintetben, hogy nem ismerünk megfelelő hazai terminológiát erre az előrebecslés-típusra. Ezért - talán nem a legszerencsésebb elnevezéssel - tartalmi szempontból a "népesség-projekció" szót használjuk.

A népesség-projekció (kutatóprognózis) tehát nagy távlatra szóló népességelőrebecslés, különböző - kisebb-nagyobb mértékben elképzelhető, vagy akár elképzelhetetlen - feltételezésekkel történő népességelőrevetítés, kifejezetten "ha-akkor" jellegű számítás. A különösen hosszú távú népességfejlődés vizsgálatára a népesség-projekciók olyan rendszer alkalmas, amelynek hipotézisei lefedik a jövőben (reálisan) elképzelhető mozgásteret.

(5) Az ENSZ előreszámítások ismertetése és elemzése részben Vukovich Gabriella munkája.

(6) A népességprojekciók főbb csoportjainak bázis éve 1980, illetve 1985. Végpontja 2031, illetve 2051 volt. A belső vándorlást csak a projekciók kisebb hányada tartalmazta. A teljes termékenység az 1,60-1,45 közötti intervallumot fogta át. A születéskor várható átlagos élettartam férfiaknál 64,6-79,2 év, nőknél 72,7-84,0 év között változott. Variánsképző elemet jelentett a termékenység és halandóság változásainak időbeni alakulása is.

(7) 1985-ben a korcsoportos halandóság kissé kedvezőbb, a teljes termékenység kissé kedvezőtlenebb volt, mint 1980-ban. Ennek együttes hatására az eredmények - főként hosszabb távon - igen hasonlóak, közel azonosak. Ebben szerepet játszik az is, hogy a két projekció kiinduló népessége nem azonos, 1981-re, illetve 1986-ra vonatkozik. Megjegyezzük, hogy az itt közölt népességszámok azért különböznek az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások technikai változatának eredményeitől, mert a belső vándorlás figyelembevétele nélkül készültek.

(8) Ennek alapján a további kutató-projekciókban a belső vándorlást figyelmen kívül hagytuk.

- (9) Ismert, hogy a termékenységtörténetüket befejező női korosztályok átlagos gyermekszáma az utóbbi évtizedben 1,90-1,95 között alakult. A születéskor várható átlagos élettartam az 1980-as évek közepén 69,6 év volt. Ez a megközelítés így azt mutatja, hogy a népességszám tartós stabilizálásához a termékenységnek és a halandóságnak egyidejűleg javulnia kell. Ennek kölcsönösen szükséges mértékei eltérőek lehetnek, és több variánsban jöhetnek létre; a halandóság javulásának azonban általában nagyobb mértékűnek kell lennie.
- (10) A Minisztertanács döntése alapján 1986 tavaszától megkezdődött a távlati társadalmi-gazdasági tervező munka újabb - 2000. éven túlnyúló - szakasza. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, a KSH Népesedésstatisztikai Főosztályával és a KSH Számítóközponttal együttműködésben, az Országos Tervhivatal felkérésére, 1986 februárjában megkezdte az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességelőreszámítások kidolgozását. A munka során az előzetes változatok 1986. október-novemberben készültek el. Az első eredményeket a munkában résztvevő kutatók az Intézet által rendezett kutatói vitaulésen 1986 decemberében, a halandóság lehetséges alakulását a témakör vezető szakértőinek részvételével tudományos vitaulésen vitatták meg 1987 januárjában. Az előreszámítások eredményeit és hipotéziseit 1987. január végén a demográfus szakértők a felhasználókkal és más érintett tudományágak képviselőivel együtt ugyancsak az Intézet által rendezett tudományos vitaulésen vitatták meg. Az MTA Demográfiai Bizottsága 1987 februárjában tűzi napirendre a témát.
- (11) Az egyes termékenységi és halandósági hipotézisek az alábbiak:

Év	Technikai	Alacsony	Közepes	Magas
	Teljes termékenység			
1985	1,85	1,85	1,85	1,85
1990	1,85	1,84	1,88	1,90
2000	1,85	1,82	1,94	2,06
2020	1,85	1,79	1,95	2,10

Év	Technikai	Alacsony	Közepes	Magas
----	-----------	----------	---------	-------

Születéskor várható átlagos

élettartam

1985 férfiak	65,6	65,6	65,6	65,6
nők	73,6	73,6	73,6	73,6
1990 férfiak	65,6	65,0	65,5	66,0
nők	73,6	72,5	73,0	73,6
2000 férfiak	65,6	66,0	67,0	68,0
nők	73,6	73,0	74,5	75,5
2020 férfiak	65,6	70,0	71,5	73,0
nők	73,6	76,0	77,0	78,0

(12) Erre vonatkozó kutatásainkat és álláspontunkat Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella: "A magyarországi népességfejlődés néhány hosszú távú jellemzője 1880–2001 között" (Demográfia, 1985/4. szám) a közelmúltban adtuk közre. Jelenlegi tanulmányunk e munka folytatásának is tekinthető.

(13) E megállapítás mögött többféle bizonytalanság rejlik. Az elméleti modellhez kapcsolódó bizonytalanságok mellett a demográfiai átmenet kutatásának sajátos nehézségét jelenti a történelmi Magyarországon az ország etnikai tarkasága, és az ország egyes területei között tapasztalható jelentős gazdasági és általános fejlettségbeli különbségek sora. További nehézséget okoz az adatok összeállításában és elemzésében az utóbbi 6-7 évtizedben az, hogy a korábbi, a történelmi Magyarország jelentős területei 1920-tól a környező államok részévé váltak, és népességeik ilyen keretek között fejlődtek tovább.

Így az előzőekkel is összefügghet az, hogy a demográfiai átmenet magyarországi kutatásában meglehetősen nagy elmaradás halmozódott fel. Kiemelkedő kutatók erőfeszítései (Thirring Lajos, Tekse Kálmán, Dányi Dezső, Demény Pál, Klinger András, Andorka Rudolf, Valkovics Emil stb.) és sikeres művek megszületése ellenére átfogó tudományos kép kialakítása még nagyjából előttünk álló feladat. Ennek során törekedni kell arra is, hogy az eddigi, jórészt termékenységcentrikus kutatást jobban kiterjesszük a halandóság,

a házassági mozgalom és végsősoron a népességfejlődés egészének vizsgálatára, beleértve ebbe az utóbbi 5-6 évtized fejlődésének - eddig jórészt elmaradt - elemzését is.

(14) A (13) pont alatt érintetteken túl minden bizonnyal az 1800-as évek első harmadától Magyarországon végbement társadalmi-gazdasági fejlődés jellegzetességei és az ehhez kapcsolódó népesedéskövetkezmények adták és adják a fő alapját annak, hogy a demográfiai átmenet magyarországi megvalósulása a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is - vissza-visszatérően - mint a modell elméleti sémájától eltérő fejlődés példája jelenik meg - túlnyomórészt a termékenység alakulásával összefüggésben. Ebben több tényező is szerepet játszhat. Így szerepe lehet annak, hogy a modern fejlődés társadalmi rétegenként és egyéb országrészenként - a nemzetközileg megszokottnál lényegesen nagyobb - intenzitási, ütembeli és időzítési eltérésekkel zajlott le. Ennek alapja pedig minden bizonnyal az, hogy a közép-kelet-európai térség, és ezen belül Magyarország történelmi-nemzeti és társadalmi-gazdasági fejlődésének egésze sajátos vonásokat mutat; e fejlődés időbeni lefolyása és strukturáltsága a Nyugat- és Kelet-Európa közötti különbségeket és azonosságokat egyaránt hordozva általában és sajátosan, Magyarország esetében pedig ezen is túlmenő specifikumokkal, "köztesnek" nevezhető jelleggel ment végbe.

(15) Ha ezt összevetjük a magyarországi demográfiai átmenet megkezdődésének és részben lefolyásának előzőekben bemutatott sajátosságaival, akkor azt mondhatjuk, hogy a népesedés Magyarországon a XX. század egészében sajátos vonásokat mutat az átmenet sémájához képest. Tartalmi szempontból a meghatározó tényezőkben és okokban az eltérések valószínűleg az utóbbi 100 évben mindvégig érvényesültek. Formai oldalról is viszonylag jól leírható az átmenet első három szakasza a modell-elmélet sémáival, azonban az utóbbi 2-3 évtized népességfejlődésére ez már csak korlátozottan mondható el. E vonatkozásban is az tűnik fő kérdésnek, hogy hogyan zajlott le, milyen jellemzőket mutat a termékenység csökkenése - legalábbis a témakörben eddig létrejött hazai szakirodalom áttekintése alapján.

- (16) A szakirodalomban nem szokványos, hogy az átmenet elméletének érvényességére vonatkozó elemzések jövőbeni prognosztizált időszakra is kiterjednek, miközben ennek a jövőnek a tényleges népességfejlődését az elemzés időpontjában természetesen nem ismerjük. Azt tartjuk, hogy a népességelőreszámítások nem igazolhatják, vagy nem cáfolhatják az átmenet elméletét, de mindenképpen alkalmasak arra, hogy az átmenet-elmélet jövőbeni megvalósulásának lehetőségeit feltárják, az elemzés valószínű tartományát körülhatárolják.
- (17) Ez az 1984-ben meghirdetett új, távlati népesedéspolitikai stratégiában - amely hosszú távú nemzeti program - lényegében megtörtént.
- (18) "Tiszta demográfiai reprodukción" azt értjük, hogy az azonos születési évjáratba tartozó nők életük során pontosan annyi leánygyermeket szülnek, mint amekkora az ő létszámuk volt születéskor. Például 1985-ben 63 374 leánygyermek született. Ez a női generáció akkor reprodukálja önmagát tisztán demográfiai értelemben, ha leánygyermekének száma is 63 374 lesz. A születésszámnak ezt az újratermelését, ennek mértékét fejezi ki a demográfia méltán híres mutatója, a nettó reprodukciós együttható. A szokásos értelmezés szerint, ha e mutató értéke 1,0-nál alacsonyabb, a népesség utánpótlása nem biztosított.
- (19) "Gazdaságdemográfiai jellegű reprodukció" fogalmát elsősorban az előző pontban adott értelmezéstől eltérő, teljesebb reprodukciós szemlélet jelzésére használjuk, de annak jelzésére is, hogy a népesedés végsősoron a gazdaság által meghatározott és ezért a népességreprodukciót nem lehet egyszerűen és tisztán demográfiai összefüggésekből kiindulva, a teljes valóságnak megfelelően leírni, értelmezni. A tisztán demográfiai megközelítés természetesen igen lényeges összefüggéseket írhat le, de - ismételjük - ez a népességprodukció egészét és az erre ható tényezők teljes hatását és hatásmechanizmusát nem írhatja le.

Gondoljuk meg, hogy Magyarországon a leányszületések száma az anyák születése számát gyakorlatilag a XX. század eleje óta nem éri el. Ugyanakkor például a leánygyermek 15 éves korukban, a

javuló halandóság miatt, már többen voltak, mint az anya-nemzedék ugyancsak 15 éves korban. A reprodukciót nem lehet kizárólag a születésszám reprodukálására leszűkíteni, lényeges szerepe van a halandóság alakulásának és más tényezőknek is.

Louis Henry "Réflexions sur les taux de reproduction" című, a Population 1965. évi 1. számában megjelent tanulmánya felvetette a leélt évek száma reprodukciójának gondolatát. E mutató az élveszületések számának és a születéskor várható átlagos élettartamnak a szorzata. Ahhoz, hogy a népességszám változatlan maradjon, nem szükséges a születésszám reprodukciója, elegendő csupán e szorzat állandósága. Az átlagos élettartam növekedése például ellensúlyozza az élveszületések számának csökkenését.

A születésszám reprodukciójától eltérő ilyen mutatókkal részletesen foglalkozik Valkovics Emil "A stabil populációk és szubpopulációk néhány újonnan feltárt tulajdonsága" című KSH NKI Közleményei 51. számában megjelent kandidátusi disszertációja. Ebben a szerző kiterjeszti a reprodukció fogalmát a gazdaságdemográfiai jelenségekre (például a gazdasági aktivitás).

A reprodukció ilyen, a társadalmi-gazdasági folyamatokkal összekapcsolt szemléletének nagy jelentősége van a népesedési folyamatok mélyebb megértésében és a népesedéspolitika megalapozásában is. A leélt évek várható számának mutatója, melyet ebben a tanulmányban alkalmaztunk, csak egy a sok lehetőség közül, mely közelebb vihet minket a valóság teljesebb leírásához, feltárásához és így a reprodukciós folyamat teljesebb és alaposabb elemzésnek vethető alá.

I R O D A L O M

Keyfitz, N.: A jövő népességről. Demográfia 1973/2. szám.

Klinger A.: Magyarország népességstruktúrájának változása. Demográfia 1983/1. szám.

Monigl I. - Vukovich G.: A népesség számának és struktúrájának alakulása Magyarországon az ezredfordulóig. Statisztikai Szemle 1984/12. szám.

Rosset, E.: A demográfiai előrebecslések megismerési mértéke. Demográfia 1968/1. szám.

Szabó K.: Magyarország várható népessége 1980–2021. Demográfia 1980/1. szám.

Tekse K. - Theiss E.: Magyarország népességének reprodukciója. Demográfia 1964/3–4. szám.

Valkovics E.: A demográfiai átmenet elemzésének néhány nehézségéről. KSH NKI Kutatási Jelentései 5. szám. 1982.

Vukovich Gy.: A reprodukció elemzésének néhány kérdése. Demográfia 1967/2. szám.

World population prospects. Estimates and projections as assessed in 1982. Population Studies No. 86. United Nations New York 1985.

Chesnais, J. C.: Vers la stabilisation de la population mondiale? Journal de la Societe de Statistique de Paris. 1980/1. szám.

Coale, A. J.: The growth and structure of human populations. A mathematical investigation. Princeton University Press. Princeton. 1972.

Bourgeois-Pichat, J.: The concept of a stable population. Population Studies. No. 39. United Nations. New York. 1968.

Dányi D. - Monigl I.: Népesedéspolitikánk történeti előzményei és főbb tanulságai. Demográfia 1986/4. szám.

Keyfitz, N.: The limits of population forecasting. Population and Development 1981/4. sz.

Leridon, H.: A változatlan növekedési ráta mint demográfiai célkitűzés és előreszámítási módszer. Population 38. 1983/3-4. szám.

Bourgeois-Pichat, J.: A demográfiai előreszámítások problémái és megoldásai. A demográfiai előreszámítások kutatásával foglalkozó csoport jelentése. Budapest, 1980. Nations Unies.

Hablicsek L. - Monigl I. - Vukovich G.: A magyarországi népességfejlődés néhány hosszú távú jellemzője 1880-2001 között. Demográfia 1985/4. szám.

Sztesenkó, V. Sz. - Piszkunov, V. P.: A hosszú távú demográfiai előrejelzés néhány módszertani problémája. Demográfia 1986/1. szám.

Demény, P.: Early Fertility Decline in Austria-Hungary: a lesson in Demographic Transition in D. V. Glass and Roger Revelle (eds): Population and Social Change London, Edward Arnold Ltd. 1972, 153-172. o.

Demény, P.: A Perspective on Long-Term Population Growth. The Population Council. Working Papers No.104. 1984. February.

Demény, P.: The World Demographic Situation. The Population Council Working Papers No. 121. 1985. december.

1. a A népmozgalom alakulása⁴
1880-1985

Évek átlaga	ezer fő					
	Élveszüle- tések száma	A halálozá- sok száma	Természetes szaporodás	1000 lakosra jutó élve- születés	1000 lakosra jutó halá- lozás	1000 lakosra jutó természe- tes szaporodás
1881-1885	246,3	183,2	63,1	45,0	33,5	11,5
1886-1890	255,3	189,1	66,2	43,7	32,4	11,3
1891-1895	257,1	196,6	60,4	41,7	31,9	9,8
1896-1900	262,4	176,4	86,0	39,9	26,8	13,1
1901-1905	260,4	180,4	80,1	36,9	25,6	11,3
1906-1910	265,0	177,7	87,3	35,8	24,0	11,8
1911-1915	251,0	179,3	71,7	32,1	22,9	9,2
1916-1920	172,2	171,6	0,6	21,8	21,7	0,1
1921-1925	240,1	162,5	77,6	29,4	19,9	9,5
1926-1930	221,6	144,9	76,7	26,0	17,0	9,0
1931-1935	198,0	139,6	58,4	22,4	15,8	6,6
1936-1940	188,4	128,9	53,6	19,9	14,1	5,8
1941-1945	181,5	152,9	28,6	19,4	16,4	3,0
1946-1950	186,9	114,3	72,6	20,4	12,5	7,9
1951-1955	203,4	106,8	96,6	21,2	11,1	10,1
1956-1960	163,2	102,2	61,0	16,5	10,3	6,2
1961-1965	133,6	102,7	30,9	13,2	10,2	3,0
1966-1970	149,6	112,7	36,8	14,6	11,0	3,6
1971-1975	168,1	124,5	43,7	16,1	11,9	4,2
1976-1980	168,0	137,3	30,7	15,8	12,9	2,9
1981-1985	131,9	146,4	- 14,6	12,3	13,7	- 1,4

⁴Magyarország mai területén 1918-ig részben becslült adatok alapján.

1. b A népmozgalom alakulása
1986-2020

Évek átlaga	ezer fő					
	Élveszüle- tések száma	A halálozá- sok száma	Természetes szaporodás	1000 lakosra jutó élve- születés	1000 lakosra jutó halá- lozás	1000 lakosra jutó természe- tes szaporodás
Technikai változat						
1986-1990	129,5	149,1	- 19,6	12,2	14,1	- 1,9
1991-1995	137,2	150,6	- 13,4	13,1	14,3	- 1,2
1996-2000	141,6	151,3	- 9,7	13,6	14,5	- 0,9
2001-2005	131,7	151,9	- 20,2	12,7	14,6	- 1,9
2006-2010	121,2	154,4	- 33,2	11,8	15,0	- 3,2
2011-2015	119,6	154,6	- 35,0	11,9	15,4	- 3,5
2016-2020	121,2	154,5	- 33,3	12,2	15,6	- 3,4
Alacsony változat						
1986-1990	123,6	151,9	- 28,3	11,7	14,4	- 2,7
1991-1995	130,2	154,9	- 24,7	12,5	14,8	- 2,3
1996-2000	138,0	151,2	- 13,2	13,3	14,6	- 1,3
2001-2005	130,8	146,3	- 15,5	12,7	14,2	- 1,5
2006-2010	116,1	143,9	- 27,8	11,4	14,1	- 2,7
2011-2015	109,1	140,0	- 30,9	10,9	14,0	- 3,1
2016-2020	110,7	136,9	- 26,2	11,1	13,8	- 2,7
Közepes változat						
1986-1990	126,3	150,0	- 23,7	11,9	14,2	- 2,3
1991-1995	133,6	150,3	- 16,7	12,7	14,3	- 1,6
1996-2000	144,1	145,6	- 1,5	13,8	13,9	- 0,1
2001-2005	140,9	141,0	- 0,1	13,5	13,5	0,0
2006-2010	127,9	139,4	- 11,5	12,3	13,4	- 1,1
2011-2015	121,9	135,8	- 13,9	11,8	13,1	- 1,3
2016-2020	124,5	132,8	- 8,3	12,0	12,9	- 0,9
Magas változat						
1986-1990	128,5	147,6	- 19,1	12,2	14,0	- 1,8
1991-1995	137,0	145,2	- 8,1	13,0	13,8	- 0,8
1996-2000	150,0	139,8	+ 10,2	14,6	13,3	+ 1,3
2001-2005	148,8	135,8	+ 13,0	14,1	12,8	+ 1,3
2006-2010	138,1	134,9	+ 3,2	13,0	12,7	+ 0,3
2011-2015	133,2	131,7	+ 1,5	12,5	12,4	+ 0,1
2016-2020	137,9	127,6	+ 10,3	13,0	12,0	+ 1,0

2.a A népesség száma kiemelt összevont korcsoportok szerint
1881-1986

ezer fő, százalék

	0-14 évesek		15-59 évesek		60-X évesek		Népesség száma
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	
1	1875,7	35,2	3097,2	58,1	356,4	6,7	5 329,2
1	2176,8	36,2	3417,6	56,9	414,9	6,9	6 009,4
1	2391,6	34,9	3948,7	57,6	514,1	7,5	6 854,4
1	2645,5	34,7	4358,9	57,3	607,7	8,0	7 612,1
1	2446,3	30,6	4820,4	60,3	720,2	9,0	7 986,9
1	2392,2	27,5	5444,7	62,7	848,2	9,8	8 685,1
1	2420,4	26,0	5898,2	63,3	997,4	10,7	9 316,1
9	2290,1	24,9	5841,7	63,5	1073,1	11,7	9 204,8
0	2529,5	25,4	6058,9	60,8	1372,7	13,8	9 961,0
0	2176,5	21,1	6385,8	61,9	1759,8	17,1	10 322,1
0	2341,2	21,9	6538,2	61,0	1830,1	17,1	10 709,5
5	2278,6	21,4	6420,5	60,3	1940,9	18,3	10 640,0

2. b A népesség száma kiemelt összevont korcsoportok szerint
1991-2021

ezer fő, százalék

	0-14 évesek		15-59 évesek		60-X évesek		Népesség száma
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	
Technikai változat							
	2098,0	19,9	6455,5	61,2	1988,3	18,9	10 541,8
	1947,1	18,6	6543,9	62,5	1983,9	18,9	10 474,9
	1994,7	19,1	6474,5	62,1	1957,4	18,8	10 426,6
	2005,0	19,4	6358,4	61,6	1961,8	19,0	10 325,2
	1926,5	19,0	6222,7	61,3	2010,0	19,7	10 159,2
	1818,8	18,2	6024,0	60,3	2141,1	21,5	9 983,9
	1767,9	18,0	5912,8	60,2	2136,5	21,8	9 817,2
Alacsony változat							
	2068,8	19,7	6449,5	61,4	1980,5	18,9	10 498,6
	1882,0	18,1	6530,2	62,9	1962,8	18,9	10 375,0
	1911,6	18,5	6463,7	62,7	1933,8	18,8	10 309,0
	1948,4	19,0	6333,1	61,9	1950,5	19,1	10 232,0
	1882,8	18,7	6183,5	61,3	2027,2	20,1	10 093,4
	1745,1	17,6	5989,4	60,3	2205,1	22,2	9 939,6
	1650,0	16,8	5900,5	60,2	2258,5	23,0	9 809,0
Közepes változat							
	2082,3	19,8	6454,0	61,3	1985,1	18,9	10 521,3
	1913,7	18,3	6543,7	62,7	1980,4	19,0	10 437,8
	1974,8	18,9	6484,8	62,2	1970,9	18,9	10 430,5
	2045,7	19,6	6371,8	61,1	2009,7	19,3	10 427,2
	1021,3	19,5	6241,2	60,2	2107,7	20,3	10 370,1
	1915,9	18,6	6076,5	59,0	1308,8	22,4	10 301,2
	1841,4	18,0	6033,8	58,8	2384,5	23,2	10 259,9
Magas változat							
	2093,5	19,9	6457,6	61,2	1993,2	18,9	10 544,4
	1942,8	18,5	6553,6	62,4	2006,6	19,1	10 503,0
	2033,8	19,3	6499,4	61,6	2020,7	19,2	10 553,9
	2136,1	20,1	6400,2	60,3	2082,7	19,6	10 619,1
	2145,0	20,2	6289,1	59,1	2202,7	20,7	10 635,7
	2067,0	19,4	6154,0	57,8	2423,6	22,8	10 644,6
	2017,1	18,9	6154,4	57,5	2524,7	23,6	10 696,3

3. a Az időskorú népesség korcsoportok szerint
1881-1986

ezer fő, százalék

Év	60-69 évesek		70-79 évesek		80-X évesek		60-X éves népesség összesen
	száma	aránya ⁵	száma	aránya ⁵	száma	aránya ⁵	
1881	257,8	72,3	77,9	21,9	20,7	5,8	356,4
1891	276,1	66,5	116,5	28,1	22,4	5,4	414,9
1901	347,0	67,5	135,4	26,3	31,7	6,2	514,1
1911	396,1	65,2	175,8	28,9	35,8	5,9	607,7
1921	478,2	66,4	197,4	27,4	44,6	6,2	720,2
1931	527,7	62,2	264,0	31,1	56,5	6,7	848,2
1941	608,8	61,0	309,7	31,1	78,9	7,9	997,4
1949	675,3	62,9	321,1	29,9	76,7	7,1	1073,1
1960	831,3	60,6	432,2	31,5	109,1	7,9	1372,7
1970	1050,8	59,7	554,7	31,5	154,4	8,8	1759,8
1980	928,1	50,7	690,9	37,8	211,1	11,5	1830,1
1986	984,7	50,7	716,1	36,9	240,1	12,4	1940,9

⁵ A 60 éves és idősebb népességen belül (1986-ig).

3.b Az időskorú népesség korcsoportok szerint
1991-2021

ezer fő, százalék

Év	60-69 évesek		70-79 évesek		80-X évesek		60-X éves népesség összesen
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	
Technikai változat							
1991	1123,3	56,5	595,5	30,0	269,5	13,5	1988,3
1996	1054,6	53,2	655,2	33,0	274,1	13,8	1983,9
2001	995,9	50,9	727,6	37,2	233,9	11,9	1957,4
2006	1006,4	51,3	682,3	34,8	273,1	13,9	1961,8
2011	1084,2	53,9	646,3	32,2	279,5	13,9	2010,0
2016	1217,5	56,9	656,0	30,6	267,6	12,5	2141,1
2021	1171,3	54,8	707,4	33,1	257,8	12,1	2136,5
Alacsony változat							
1991	1116,9	56,4	594,5	30,0	269,1	13,6	1980,5
1996	1041,2	53,0	647,9	33,0	273,7	14,0	1962,8
2001	985,5	51,0	714,9	37,0	233,4	12,0	1933,8
2006	1007,3	51,6	672,9	34,5	270,3	13,9	1950,5
2011	1104,1	54,5	647,8	32,0	275,2	13,5	2027,1
2016	1266,2	57,4	674,0	30,6	264,9	12,0	2205,1
2021	1250,2	55,4	749,4	33,2	259,0	11,4	2258,5
Közepes változat							
1991	1121,4	56,5	594,2	29,9	269,6	13,6	1985,1
1996	1053,8	53,2	652,8	33,0	273,8	13,8	1980,4
2001	1003,8	50,9	734,3	37,3	232,9	11,8	1970,9
2006	1029,0	51,2	707,0	35,2	273,7	13,6	2009,7
2011	1129,6	53,6	692,5	32,9	285,5	13,5	2107,7
2016	1295,7	56,1	731,5	31,7	281,6	12,2	2308,8
2021	1279,8	53,7	823,5	34,5	281,4	11,8	2384,7
Magas változat							
1991	1125,2	56,5	597,5	30,0	270,5	13,5	1993,2
1996	1063,2	53,0	666,1	33,2	277,2	13,8	2006,6
2001	1016,5	50,3	761,5	37,7	242,7	12,0	2020,7
2006	1044,4	50,2	740,9	35,6	297,4	14,2	2082,7
2011	1148,3	52,2	731,9	33,2	321,5	14,6	2201,6
2016	1318,6	54,4	777,7	32,1	327,3	13,5	2423,6
2021	1304,8	51,7	882,1	35,0	337,9	13,3	2524,7

4. a A fő reprodukciós mutatók alakulása Magyarországon
1900-1985

Évek átlaga	Teljes termékenység	Bruttó reprodukciós együttható	Születéskor várható átlagos élettartam	Nettó reprodukciós együttható ⁶
1900-1901	5,31	2,59	37,3	1,48
1920-1921	3,75	1,83	42,1	1,13
1930-1931	2,85	1,39	50,2	1,01
1941	2,44	1,19	57,1	0,97
1950-1955	2,71	1,32	63,9	1,25
1955-1960	2,21	1,08	67,0	1,03
1960-1965	1,85	0,90	68,7	0,84
1965-1970	1,99	0,97	69,2	0,93
1970-1975	2,09	1,02	69,5	0,97
1975-1980	2,09	1,02	69,9	0,98
1980-1985	1,80	0,88	69,6	0,86

4.b A fő reprodukciós mutatók alakulása Magyarországon
1985-2020

Évek átlaga	Teljes termékenység	Bruttó reprodukciós együttható	Születéskor várható átlagos élettartam	Nettó reprodukciós együttható ⁶
Technikai változat				
1985-1990	1,85	0,90	69,5	0,88
1990-1995	1,85	0,90	69,5	0,88
1995-2000	1,85	0,90	69,5	0,88
2000-2005	1,85	0,90	69,5	0,88
2005-2010	1,85	0,90	69,5	0,88
2010-2015	1,85	0,90	69,5	0,88
2015-2020	1,85	0,90	69,5	0,88
Alacsony változat				
1985-1990	1,80	0,88	69,1	0,86
1990-1995	1,82	0,89	69,1	0,87
1995-2000	1,82	0,89	69,6	0,87
2000-2005	1,82	0,89	70,3	0,87
2005-2010	1,80	0,88	71,2	0,87
2010-2015	1,80	0,88	71,9	0,87
2015-2020	1,78	0,87	72,6	0,86
Közepes változat				
1985-1990	1,84	0,90	69,4	0,88
1990-1995	1,89	0,92	69,6	0,90
1995-2000	1,91	0,93	70,2	0,91
2000-2005	1,93	0,94	71,0	0,93
2005-2010	1,95	0,95	71,9	0,94
2010-2015	1,95	0,95	72,8	0,94
2015-2020	1,95	0,95	73,7	0,94
Magas változat				
1985-1990	1,87	0,91	69,7	0,90
1990-1995	1,93	0,94	70,2	0,92
1995-2000	1,99	0,97	71,2	0,96
2000-2005	2,05	1,00	72,1	0,99
2005-2010	2,09	1,02	73,0	1,01
2010-2015	2,09	1,02	74,1	1,01
2015-2020	2,09	1,02	75,0	1,01

⁶Részben becslült adatok alapján.

5. A fő reprodukciós mutatók alakulása Európa különböző régióiban⁷

1960–2025 között

Évek átlaga	Kelet- Európa	Észak- Európa	Dél-Európa	Nyugat- Európa	Összesen
Bruttó reprodukciós együttható					
1960–1965	1,13	1,36	1,31	1,31	1,28
1965–1970	1,15	1,21	1,29	1,20	1,22
1970–1975	1,08	1,01	1,22	0,93	1,06
1975–1980	1,09	0,87	1,09	0,79	0,96
2000–2005	1,01	0,88	0,96	0,88	0,93
2020–2025	1,05	0,99	1,01	1,02	1,02
Születéskor várható átlagos élettartam					
1960–1965	68,7	71,2	68,1	70,7	69,6
1965–1970	69,7	71,8	69,5	71,2	70,5
1970–1975	69,7	72,5	70,9	72,0	71,2
1975–1980	70,8	72,9	71,7	73,0	72,0
2000–2005	74,0	74,8	77,5	75,1	74,6
2020–2025	75,3	75,9	78,4	76,1	75,7
Nettó reprodukciós együttható					
1960–1965	0,99	1,32	1,20	1,26	1,19
1965–1970	1,05	1,18	1,20	1,15	1,15
1970–1975	1,03	0,98	1,15	0,96	1,04
1975–1980	1,05	0,85	1,03	0,78	0,93
2000–2005	0,99	0,87	0,92	0,87	0,91
2020–2025	1,03	0,98	0,98	1,01	1,00

Forrás: Demographic Indicators of Countries. Estimates and projections as assessed in 1980. United Nations, New York, 1982.

⁷A 2000–2005 és a 2020–2025 évek adatai a közepes előreszámítás szerint.

6. Népszámszámok és népszámszaporodás Európa különböző
régióiban⁸
1950-2025

Év Évek átlaga	Kelet- Európa	Észak- Európa	Dél-Európa	Nyugat- Európa	Összesen
-------------------	------------------	------------------	------------	-------------------	----------

A népszámszám alakulása

1950	88 500	72 477	108 539	129 439	391 955
1960	96 713	75 834	118 069	134 513	425 129
1970	103 312	80 310	127 665	148 138	459 425
1980	110 024	82 004	138 969	152 707	483 704
2000	121 362	82 576	153 563	154 516	512 017
2025	130 672	81 323	160 636	149 569	522 199

A népszámszaporodás alakulása

1950-1960	8 213	3 357	9 530	11 074	23 174
1960-1970	6 599	4 476	9 596	13 625	33 296
1970-1980	6 712	1 694	11 304	4 569	23 279
1980-2000	11 338	572	14 594	1 809	28 313
2000-2025	11 312	- 1 253	7 073	- 4 947	10 182

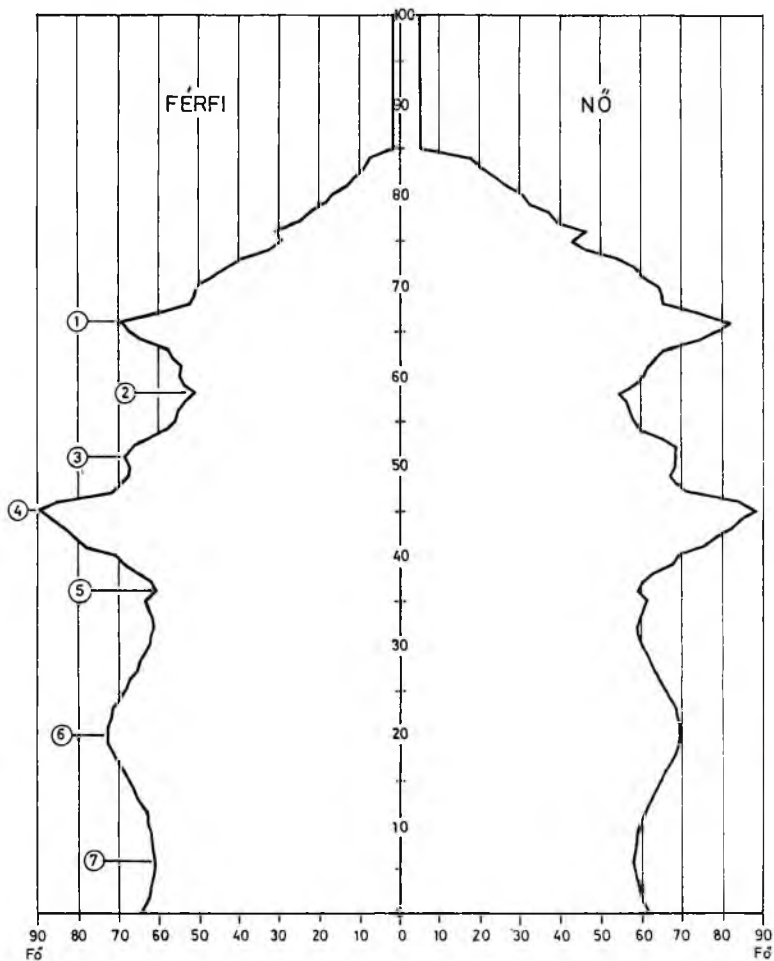
A népszámszaporodás arányának átlaga

1950-1960	12,3	5,6	11,2	6,3	8,9
1960-1970	7,6	6,4	11,0	6,5	8,0
1970-1980	6,8	2,8	7,8	1,9	4,8
1980-2000	4,9	1,0	5,0	0,4	2,9
2000-2025	3,0	- 0,7	1,9	- 1,9	0,8

Forrás: Demographic Indicators of Countries. Estimates and projections as assessed in 1980. United Nations, New York, 1982.

⁸A 2000-2005 és a 2020-2025 évek adatai a közepes előreszámítás szerint.

I. A NÉPESSÉG KORÖSSZETÉTELE 2021. I. 1-ÉN KÖZEPES VÁLTOZAT SZERINT

- ① Az 1952 évi népesedéspolitikai intézkedések utáni csúcs
- ② Az 1960-as évek születési mélypontja
- ③ A GYES bevezetése
- ④ Az 1973 évi népesedéspolitikai intézkedések utáni csúcs
- ⑤ Az 1980-as évek születési mélypontja

- ⑥ Az 1970-es évek nagylétszámú női generációjának gyermekei az 1990-es évek közepétől
- ⑦ Az 1980-as évek kislétszámú női generációjának gyermekei a 2010-es évek közepétől

